

TOMASZ KARPIŃSKI*, **ANNA NIERYCHLEWSKA****,
JAKUB WRZOSEK***

Groby żołnierzy pruskich z okresu wojny siedmioletniej w świetle badań archeologicznych stanowisk 31 i 33 w Budzistowie, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie

Abstract

TOMASZ KARPIŃSKI, ANNA NIERYCHLEWSKA, JAKUB WRZOSEK 2023. Graves of Prussian soldiers from the Seven Years' War in the light of archaeological research of sites 31 and 33 in Budzistowo, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship

The article presents the results of archaeological research carried out at two sites in Budzistowo. The works were carried out in connection with the construction of the S6 road. As a result of the surveys, two graves of Prussian soldiers who were fallen in 1761 during the siege of Kołobrzeg as part of the Seven Years' War were found.

Keywords

battlefield archaeology, mass grave, Seven Years War, siege of Kołobrzeg 1761, Budzistowo

Zagadnienia wstępne

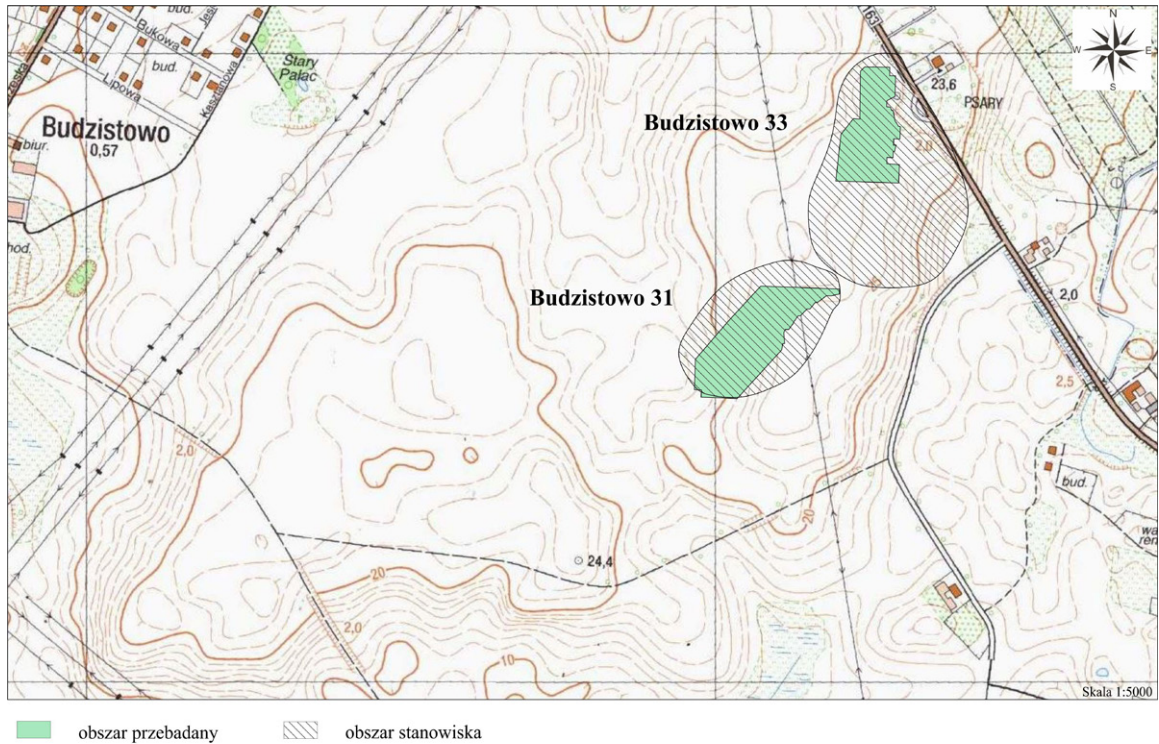
Wykopaliskowe ratownicze badania archeologiczne na stanowiskach 31 i 33 w miejscowości Budzistowo, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie, zostały przeprowadzone w związku z budową drogi ekspresowej S6 (Ryc. 1). Inwestorem była Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad, Oddział w Szczecinie, a wykonawcą badań konsorcjum firm: „Barta” Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Andrzej Bartzak oraz „Barta” Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Andrzej Bartzak, Zygmunt Stanisławski s.c. Prace prowadzono od lipca do sierpnia 2017 roku, a kierowali nimi Weronika Bujnowicz-Zgodzińska oraz Andrzej Bartzak.

Badaniami objęto obszar 147,75 ara na stanowisku 31 oraz 135 arów na stanowisku 33, co łącznie daje powierzchnię 282,75 ara. Odkryto w sumie 923 obiekty (383 – Budzistowo 31 oraz 540 – Budzistowo 33) i zarejestrowano ślady osadnictwa z okresu wpływów rzymskich (kultura wielbarska), późnego średniowiecza i współczesności (XIX–XX wiek). Na obu stanowiskach odkryto również relikty militarnej działalności człowieka, które można łączyć z oblężeniem Kołobrzegu przez wojska rosyjskie w 1761 roku podczas wojny siedmioletniej (1756–1763). Ślady tego właśnie konfliktu zbrojnego będą tematem niniejszego artykułu.

* e-mail: bodzio987@wp.pl, ORCID: 0000-0002-8144-2120

** e-mail: ankan@op.pl, ORCID: 0000-0001-6977-2525

*** Narodowy Instytut Dziedzictwa, e-mail: jwrzosek@nid.pl, ORCID: 0000-0003-2308-1109

Ryc. 1

Budzistowo, stan. 31, 33, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie.
Lokalizacja stanowisk (oprac. W. Kogut)

Fig. 1

Budzistowo, site 31 and 33, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship.
Location of the sites (prepared by W. Kogut)

Historia

Budzistowo leży w środkowej części wybrzeża województwa zachodniopomorskiego, na terenie makroregionu Pobrzeże Koszalińskie i mezoregionu Wybrzeże Koszalińskie (Solon *et al.* 2018). Dzieje tej miejscowości ściśle wiążą się z Kołobrzegiem. Już w pierwszej połowie XVIII wieku zdawano sobie sprawę, że na terenie miejscowości Altstadt (Budzistowo) znajdował się najstarszy Kołobrzeg. W późnośredniowiecznych dokumentach miejscowość nazywana jest *antiqua civitas, vetus Colberg*, Oldenstadt oraz Altstadt, czyli Stare Miasto, i ta nazwa używana jest do końca drugiej wojny światowej (Leciejewicz 2000, 24; 2007, 15).

Po zakończeniu wojny trzydziestoletniej i bezpotomnej śmierci ostatniego z książąt zachodniopomorskich w 1637 roku – na mocy postanowień pokoju westfalskiego z 1648 roku i późniejszych oraz prowadzonych do 1653 roku rokowań między Brandenburgią a Szwecją – Kołobrzeg znalazł się w części Pomorza Zachodniego, która przeszła pod panowanie elektorów brandenburskich i książąt pruskich (Pomorze Brandenburskie). Drugą część ze Szczecinem i Wolinem otrzymała Szwecja (Pomorze Szwedzkie). Przejęcie Kołobrzegu z rąk Szwedów nastąpiło 16 czerwca 1653 roku (Leciejewicz 1965, 54). Książę Brandenburgii i Prus Fryderyk Wilhelm ustanowił Kołobrzeg stolicą nowej Prowincji Pomorskiej – wykorzystał istniejące wokół miasta fortyfikacje, aby utrzymać miasto w charakterze twierdzy, i pozostawił tam stacjonujący na stałe garnizon liczący kilkuset żołnierzy. Pierwszym gubernatorem Kołobrzegu został gen. artylerii Otto Christof von Sparr, a komendantem Bogusław von Schwerin. W XVII i na początku XVIII wieku umocniono i rozbudowano fortyfikacje, dzięki czemu stworzono miasto twierdzę. Kołobrzeg został otoczony regularnym wielobokiem bastionowym według szkoły niderlandzkiej, zostały wzniesione również nowe bramy miejskie. Zlikwidowano natomiast mury średniowieczne. Ważną rolę odgrywał port kołobrzegi, przy którym zorganizowano stocznice wojenne. W twierdzy na początku XVIII wieku znajdowało się ponad 100 dział różnych wagomiarów (Kroczyński 1998, 13–17, 20; Gasztold *et al.* 1979, 33–47).

Szczególnie dotkliwe zniszczenia pojawiły się podczas wojny siedmioletniej, w czasie której miasto i okolica zostały bezpośrednio dotknięte konfliktem zbrojnym. Kołobrzeg był trzykrotnie oblegany przez wojska rosyjskie. Po raz pierwszy w styczniu 1758 roku starał się zdobyć twierdzę gen. Wilim Fermor, głównodowodzący wojsk rosyjskich, gdzie próbował przygotować dla swojej armii miejsce na przezimowanie, dogodnie połączone drogą morską z Rosją. Dotarł on do Kołobrzegu po tym, jak wycofał się na Pomorze Pruskie po nierozstrzygniętej bitwie z wojskami pruskimi pod Sarbinowem (Zorndorf) w 1758 roku. Pierwszy oddział rosyjski – pod dowództwem gen. lejtnanta Iwana Palmbacha (Palmenbacha) – w liczbie około sześciu tysięcy żołnierzy pojawił się 3 października 1758 roku w Zieleniewie i zdobył port oraz przedmieście Ujście. Palmbach krótko oblegał Kołobrzeg i wobec porażki ustąpił. Już 10 października jednak, na wyraźne życzenie gen. Fermora, wrócił pod miasto wzmocniony o siły 15 tysięcy żołnierzy pod dowództwem gen. Jakowlewa. Pomimo tego Kołobrzeg nie skapitulował, broniony przez majora Heinricha von der Heyde i jego 800 żołnierzy. Rosjanie w związku z ogólną sytuacją na froncie zostali zmuszeni zakończyć oblężenie 29 października 1758 roku. Całość wojsk gen. Fermora wycofała się do Prus Królewskich.

Kolejne oblężenie miasta z lądu i morza Rosjanie podjęli na końcu sierpnia 1760 roku. Ekspedycją z morza dowodził admirał Zachariasz Miszukow, dysponujący okrętem flagowym „Dymitr Rostowski”, 20 okrętami liniowymi, trzema fregatami, trzema galeonami bombardującymi oraz statkami transportującymi i pięcioletnim korpusem ekspedycyjnym, nad którym dowództwo powierzył gen. majorowi Iwanowi Wasiliewiczowi Demidowowi. Łącznie na wszystkich okrętach było 1574 dział i moździerzy. Dnia 30 sierpnia rosyjska flota uzyskała wsparcie eskadry szwedzkiej składającej się z sześciu okrętów liniowych, dwóch fregat i kilku mniejszych statków pod dowództwem wiceadmirała Lagerbielke. Równocześnie pod Kołobrzeg przybył oddział kawalerii rosyjskiej w sile 1300 żołnierzy pod dowództwem płk. Schwanenberga. Rozbił on obóz pod Mirocicami, natomiast wojsko przybyłe drogą morską zorganizowały obóz w Kołobrzeskim Lesie po wylądowaniu na plaży pod Bagiczem.

Pierwsze potyczki miały miejsce 27 sierpnia w rejonie portu i lasu Załęże. Od 28 sierpnia artyleria okrętowa zaczęła ostrzeliwać północne i wschodnie przedpola twierdzy, by później, od 7 września, zintensyfikować swoje działania. Dnia 9 września Rosjanie zdobyli szaniec Ujście. Komendant twierdzy wydał rozkazy spalania Panewnik i przedmieścia Ujście oraz wycofania się. Rosjanie, przemieszczając się coraz bliżej twierdzy, ustawiali na spalonych terenach baterie oblężnicze. Sytuacja Kołobrzegu była bardzo zła, mimo to von Heyde odmówił poddania miasta. Dnia 16 września Rosjanom udało się podejść pod mury miasta. W tym momencie obrońcy uzyskali skuteczne wsparcie wojsk pruskich (800 brązowych huzarów pod dowództwem von Wenera, 150 dragonów regimentu Bayreuth i trzech batalionów grenadierów (Schwerin, Köller, Ingersleben), dwa freibataliony (von Wunsch i Courbiere) (Gieraths 1964, 409). Wojskami tymi dowodził gen. kawalerii Paul von Werner, który zadał Rosjanom poważne straty i zmusił ich do wycofania się (*Geschichte* 1837, 508–524; Masłowski 1891, 350–353, 390–391, 405–406, 417–418, 424, 429–430, 470–475, 479, 483–489, 497, 500, 502, 505; Korobkov 1948, 641–642, 646–647, 655–656, 706–707).

W sierpniu 1761 roku pod Kołobrzegiem ponownie rozgorzały walki. Tym razem zogniskowano wysiłki na obozie warownym księcia Fryderyka Eugeniusza Wirtenberskiego, liczącym około 12 tysięcy żołnierzy. Linia obrony, wzdłuż której usypano szanice, biegła od wzgórza za Zieleniewiem, grzbietem moreny czołowej na południu, a następnie skrajem bagien przed Lasem Kołobrzeskim. Została ona podzielona na cztery odcinki, którymi dowodzili: odcinkiem „centrum” – głównodowodzący, odcinkiem „zachód” – gen. von Werner, odcinkiem „wschód” – gen. Georg Reinhold von Thadden, twierdzą i portem – płk. von Heyde. Kwatery główna mieściła się w domku przed Przedmieściem Lęborskim, oficerowie byli zakwaterowani w szałasach, a żołnierze – w ziemiankach. Dodatkową drogą komunikacji między Zieleniewem a Budzistowem był most pontonowy na Parsęcie. Siły rosyjskie miały przewagę. Dowodzony przez gen. Piotra Aleksandrowicza Rumiancewa korpus liczył początkowo 10 tysięcy żołnierzy, jednak wkrótce został uzupełniony przez posiłki liczące 24 tysięcy. Od 24 sierpnia działania na lądzie wspierał prowadzony ostrzał rosyjsko-szwedzkiej floty liczącej 121 okrętów pod dowództwem wiceadmirała Andrieja Iwanowicza Polańskiego, natomiast rosyjska piechota atakowała linię szanców. Najcięższe walki toczyły się o Zielony Szaniec pod Niekaninem, pozycja ta kilkakrotnie przechodziła z rąk do rąk. We wrześniu dostał się do niewoli gen. von Werner,

który próbował przebić się z dwutysięcznym oddziałem na tyły wroga, aby prowadzić działania dywersyjne (więcej zob. Karpiński 2011, 33–36). Na początku października gen. Dubisław von Platen z oddziałem około 8 tysięcy żołnierzy przybył do twierdzy z posiłkami. Zajął pozycje koło Przećmina, Borku i Dźwirzyna. Obrońcom Kołobrzegu silnie dawał się we znaki brak żywności, szerzące się choroby oraz jesienna deszczowa pogoda. W związku z tym książę Fryderyk Eugeniusz Wirtenberski podjął decyzję o zwinięciu obozu i przebiciu się przez pierścień Rosjan oblegających twierdzę. Dnia 17 października swoje siły wycofał gen. von Platen (dalszy przebieg kampanii zob. Karpiński 2012, 62–83), a 15 listopada w jego ślad poszedł głównodowodzący z resztą wojska. W połowie grudnia książę powrócił jednak z odsieczą do twierdzy i 12 grudnia pod Błotnicą stoczył potyczkę z siłami rosyjskimi. Poniósł w niej znaczne straty, przez co ponownie był zmuszony się wycofać. W tym czasie oblegający opanowali przedpole twierdzy, a dodatkowo silny mróz ściął wodę w rowach i zalewach wokół miasta.

W takiej sytuacji miasto skapitulowało 16 grudnia 1761 roku. Rosjanie nie wykorzystali jednakże tego zwycięstwa, ponieważ 5 stycznia 1762 roku zmarła caryca Elżbieta Romanowa, a na tronie zasiadł Piotr III sympatyzujący z Prusami. Dnia 5 maja car zawarł pokój z Fryderykiem II, a 18 czerwca podpisał traktat sojuszniczy. Wojna siedmioletnia dobiegła końca. Natomiast wojska rosyjskie, które przezimowały w kołobrzesckiej twierdzy, były szykowane przez Piotra III na wyprawę na Danię, która z powodu rychłej śmierci cara nie doszła ostatecznie do skutku (Kroczyński 1998, 22–30; Szultka 1999, 193–213).

Archeologia

Na obu badanych stanowiskach wydzielenie w sposób jednoznaczny obiektów nieruchomych oraz zabytków ruchomych, związanych z wojną siedmioletnią, jest trudne. Zaburzają je bowiem ślady osadnictwa z okresu nowożytnego związane z funkcjonującą w pobliżu miejscowością. Nie można jednoznacznie stwierdzić, czy dana jama lub palenisko powstały przed czy po roku 1761. Dlatego też w dalszych analizach przedstawione zostaną jedynie te relikty, które ewidentnie można powiązać z oblężeniem Kołobrzegu.

Na stanowisku 31 nie udało się w sposób pewny połączyć z działaniami militarnymi z 1761 roku żadnego z obiektów nieruchomych. Podczas eksploracji warstwy humusu i podglebia natomiast udało się znaleźć 61 przedmiotów wykonanych z metalu, z których 42 są związane z walkami o Kołobrzeg (Ryc. 2). Na stanowisku 33 związane z wydarzeniami z 1761 roku są dwa groby (obiekty 396 i 397) oraz 125 – z 181 wszystkich znalezionych – zabytków metalowych (Ryc. 3, 4).

Groby

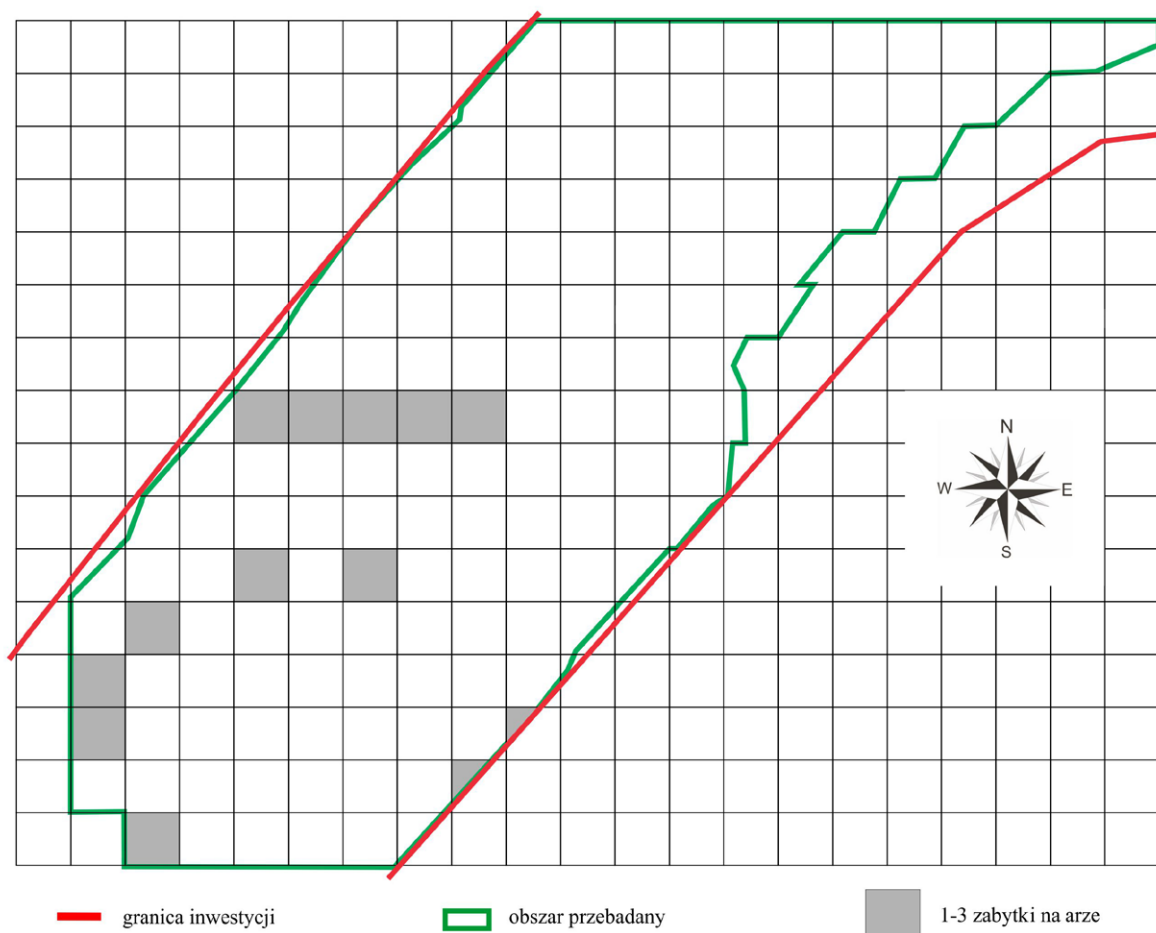
Na stanowisku 33 w Budzistowie odkryto dwa groby zbiorowe, które znajdowały się w południowej części stanowiska. Odległość pomiędzy nimi wyniosła około 5 m (Ryc. 3).

Grób 396 (Ryc. 5)

Jama grobowa została zarejestrowana w III ha, 64 arze, ćw. B na poziomie niwelacyjnym 23,07 m n.p.m. Miała kwadratowy zarys i wymiary 306 × 276 cm, sięgała płytko, bo jedynie na 35 cm, i była zagłębiona w calcowe podłoże. Jej wielowarstwowe wypełnisko składało się z naprzemiennie ułożonych: jasnoszarej próchnicy przemieszanej z żółtą gliną (w stropie), szarej próchnicy z domieszką żółtej gliny (w centralnej części) oraz żółtej gliny przemieszanej z szarą próchnicą (w spągu). W jamie odsłonięto trzy szkielety (oznaczone literami od A do C), zorientowane na linii północny wschód – południowy zachód z głowami skierowanymi na północny wschód.

Osobnik A

Zmarły ułożony w pozycji na wznak, z prawą ręką wyprostowaną wzdłuż tułowia, a lewą złożoną na biodrze, nogi wyprostowane. Szkielet zachowany w porządku anatomicznym, częściowo uszkodzony – brakowało części twarzoczaszki, kości dłoni oraz stóp. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że poległy był mężczyzną w wieku około 30–35 lat.

Ryc. 2

Budzistowo, stan. 31, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie.

Rozkład przestrzenny zabytków związanych z wojną siedmioletnią (oprac. J. Wrzosek)

Fig. 2

Budzistowo, site 31, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship.

Distribution of artifacts connected to seven years war (prepared by J. Wrzosek)

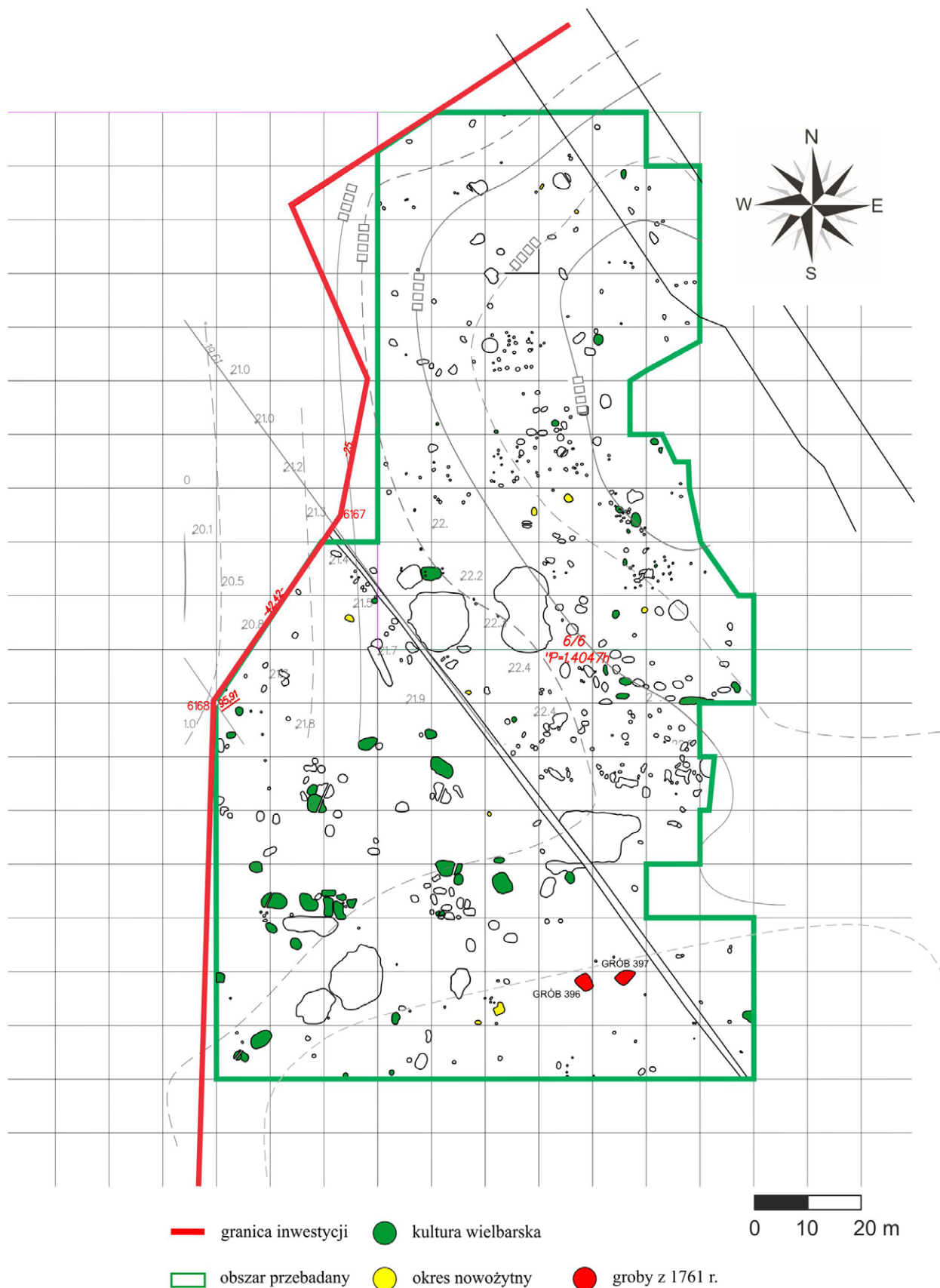
Osobnik B

Szkielet zachowany w porządku anatomicznym. Zmarły ułożony w pozycji na wznak, z wyprostowanymi nogami, z prawą ręką zgiętą w łokciu i złożoną na piersi, a lewą lekko ugiętą w łokciu i położoną na biodrze. Uszkodzone twarzoczaszka oraz częściowo kości dłoni i stóp. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że zmarły był mężczyzną w wieku około 35–40 lat.

Osobnik C

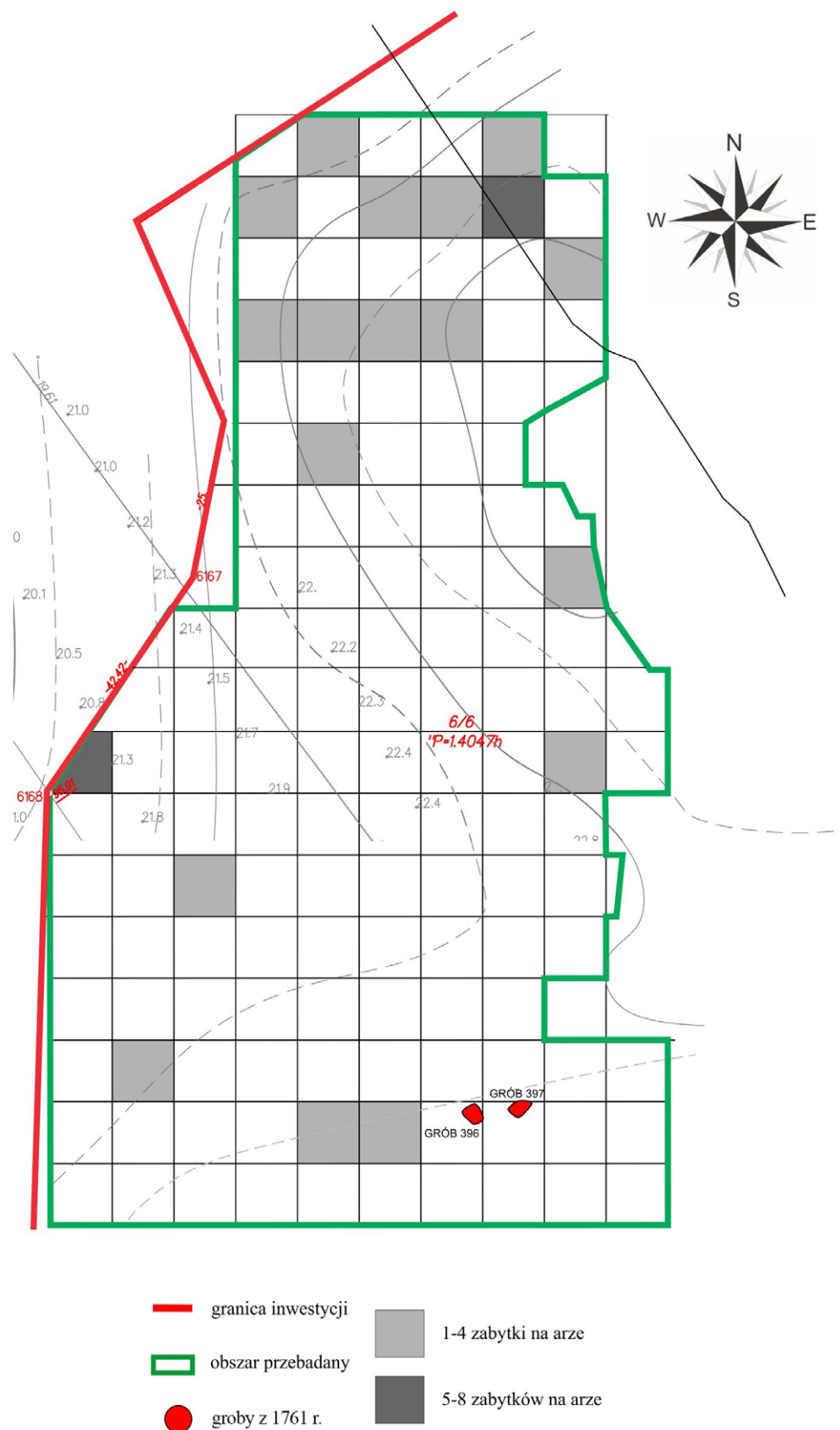
Zmarły ułożony w pozycji na wznak. Prawa ręka zgięta w łokciu pod kątem prostym i ułożona na brzuchu, lewa zgięta i złożona na piersi, nogi wyprostowane. Szkielet zachowany w porządku anatomicznym, w stanie dobrym – brakowało części kości dłoni. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że zmarły był mężczyzną w wieku około 40–50 lat. Prawdopodobną przyczyną zgonu był postrzał w lewe ramię, który spowodował wieloodłamkowe złamanie kości.

W jamie grobowej znaleziono dwa guziki, w tym jeden o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, o gładkim awersie i rewersie, z uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,7 cm, natomiast drugi o profilu jednowarstwowym płaskim, gładkim awersie z rowkiem dookołnym na skraju, gładkim, niesygnowanym rewersie, uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,3 cm.

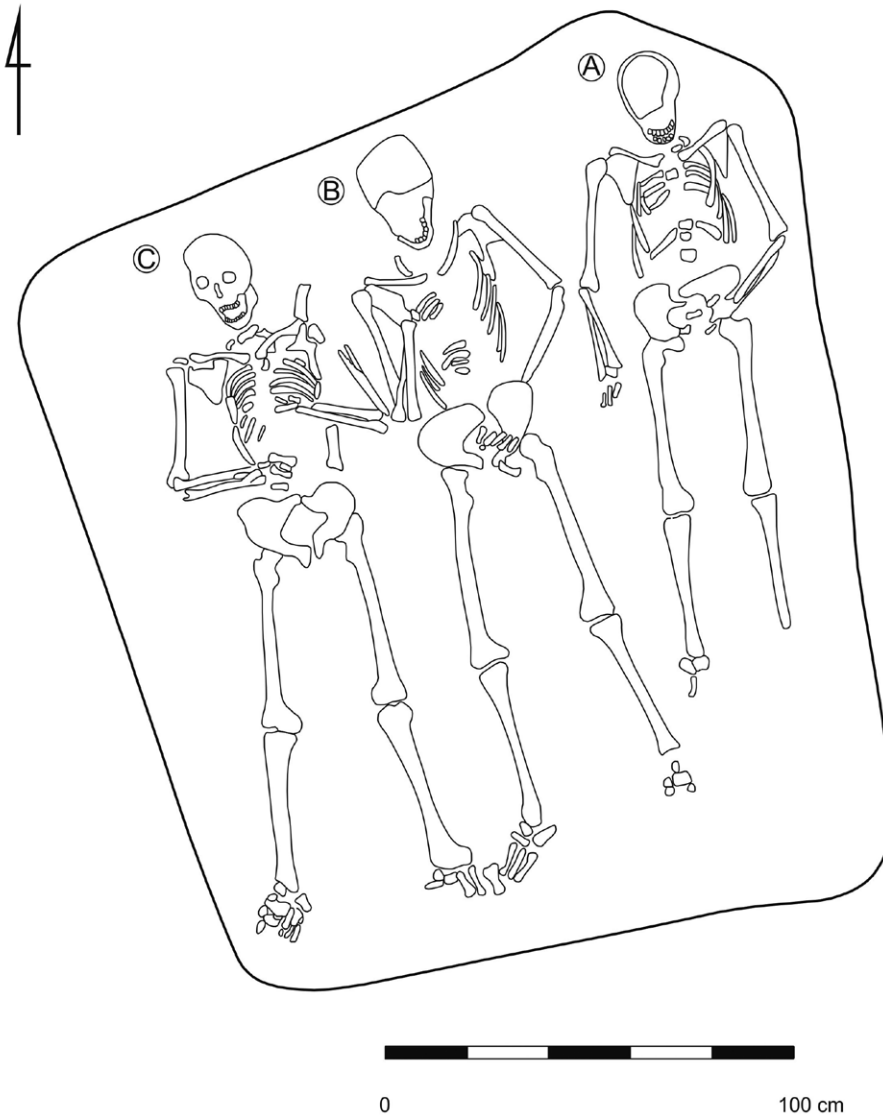
Ryc. 3
 Budzistowo, stan. 33, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie.
 Plan zbiorczy obiektów archeologicznych (oprac. W. Kogut)

Fig. 3
 Budzistowo, site 33, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship.
 Plan of archaeological features (prepared by J. Kogut)

Ryc. 4
 Budzistowo, stan. 33, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie.
 Rozkład przestrzenny zabytków związanych z wojną siedmioletnią (oprac. J. Wrzosek)

Fig. 4
 Budzistowo, site 33, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship.
 Distribution of artifacts connected to seven years war (prepared by J. Wrzosek)

Ryc. 5
Budzistowo, stan. 33,
gm. Kołobrzeg, woj.
zachodniopomorskie. Grób 396
(rys. W. Kogut)

Fig. 5
Budzistowo, site 33, Kołobrzeg
Commune, Zachodniopomorskie
Voivodeship. Grave 396
(drawn by W. Kogut)

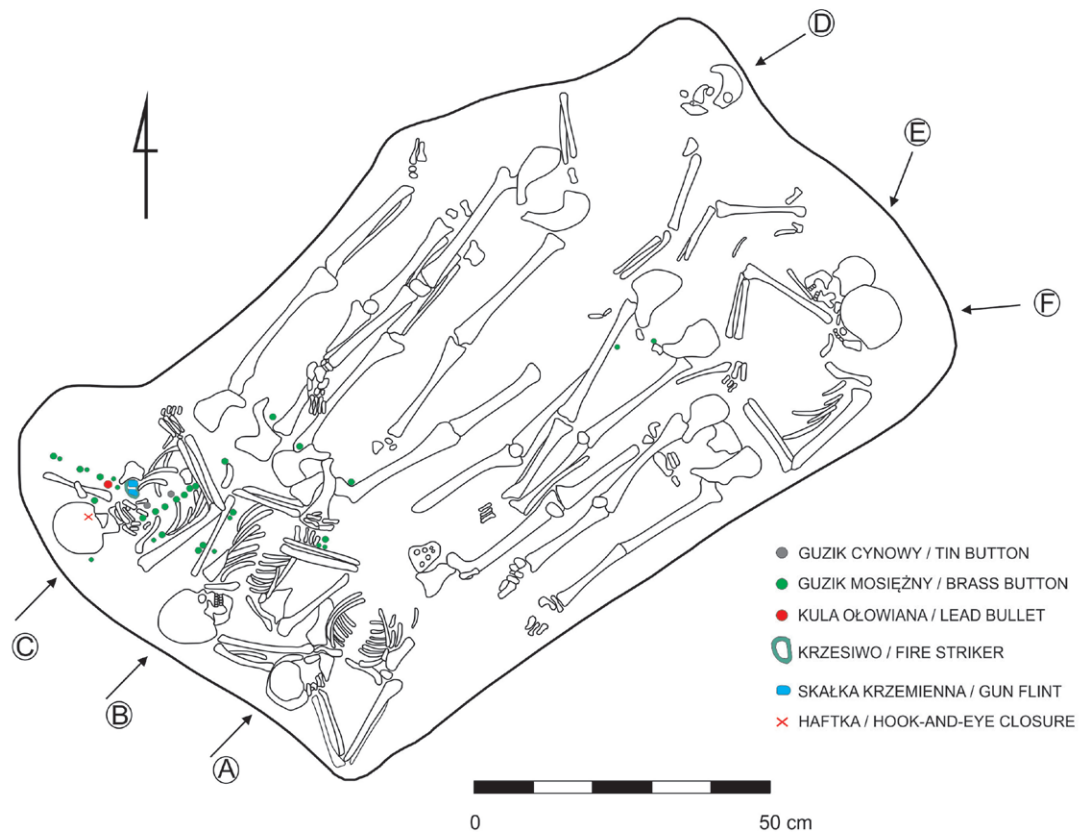
Grób 397 (Ryc. 6)

Jama grobowa zarejestrowana została w III ha, 65 arze, ćw. A, B na poziomie niwelacyjnym 23,08 m n.p.m. Miała prostokątny zarys i wymiary 382 × 242 cm. Była – podobnie jak pierwszy grób – płytko zagłębiona w calcowe podłoże na zaledwie 40 cm. Warstwowane wypełnisko stanowiła jasnoszara próchnica przemieszana z żółtą gliną oraz żółta glina z domieszką szarej próchnicy w spągu. We wnętrzu jamy odsłonięto sześć szkieletów (oznaczonych dużymi literami alfabetu od A do F), zorientowanych na linii północny wschód – południowy zachód, złożonych po trzy z każdej strony jamy, nogami do siebie. Trzy szkielety (oznaczone A–C) skierowane były głowami na południowy zachód, natomiast trzy kolejne (oznaczone D–F) na północny wschód.

Osobnik A

Złożony w pozycji na wznak, ręce zgięte w łokciach, uniesione do góry i spoczywające na głowie, nogi wyprostowane. Prawa stopa znajdowała się pod kością udową osobnika F, lewa stopa pod kością udową osobnika E. Szkielet zachowany w porządku anatomicznym, uszkodzone częściowo kości twarzoczaszki. Przy pochówku znaleziono jeden guzik mosiężny od elementu munduru (najprawdopodobniej sukni wierzchniej) o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, o gładkim awersie i rewersie, z uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,7 cm. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że zmarły to mężczyzna w wieku około 17–20 lat. Prawdopodobną przyczyną zgonu był uraz spowodowany uderzeniem ostrym narzędziem w okolicę lewej części zuchwy.

Ryc. 6
Budzistowo, stan. 33, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie.
Grób 397 (rys. W. Kogut)

Fig. 6
Budzistowo, site 33, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship.
Grave 397 (drawn by W. Kogut)

Osobnik B

Zmarły złożony do grobu w pozycji na wznak. Ręce zgięte w łokciach, prawa złożona na klatce piersiowej, lewa w okolicach biodra, nogi wyprostowane, lekko rozrzucone na boki. Szkielet zachowany w porządku anatomicznym, w stanie dobrym (częściowo uszkodzone kości dłoni i stóp). Przy pochówku znaleziono siedem guzików położonych między innymi na lewej kości udowej, w okolicach miednicy (po prawej stronie) oraz przy lewej kości ramieniowej. Trzy guziki mosiężne o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, o gładkim awersie i rewersie, z uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,7 cm pochodziły od elementu munduru – sukni wierzchniej. Cztery mniejsze, o średnicach 1,3 cm, profilu dwuwarstwowym płaskim, gładkim awersie z mosiądzu, gładkim rewersie z cyny oraz druczianych uszkach, pochodziły prawdopodobnie z kamizelki lub brzusztuka. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że zmarły był mężczyzną w wieku 25–35 lat.

Osobnik C

Pochowany na wznak, prawa ręka zgięta w łokciu i złożona na piersi, lewa zgięta i podkurczona w okolicy twarzy, nogi wyprostowane. Szkielet w porządku anatomicznym, uszkodzone kości czaszki. Na piersiach zmarłego oraz w okolicach kości rąk znaleziono łącznie 43 guziki oraz zaciemnienia od pozostałości odzieży. Wśród guzików wyróżniono: 38 guzików mosiężnych o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, o gładkim awersie i rewersie, z uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,7 cm od sukni wierzchniej (Ryc. 7: 1) oraz pięć guzików odlewanych ze stopu cyny

Ryc. 7

Budzistowo, stan. 33, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie. Przedmiot z grobu 396: (2) guzik mosiężny. Przedmioty z grobu 397: (1) guzik mosiężny; (3) guziki ze stopu cyny i ołowiu; (4) guzik mosiężny z fragmentem rzemienia; (5) guzik mosiężny niejednorodny; (6) guziki mosiężne z fragmentami tkaniny; (7) haftki, (8) guzik mosiężny; (9) krzesiwo; (10-11) skałki (fot. A. Nierychlewska)

Fig. 7

Budzistowo, site 33, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship. Artifact from grave 396: (2) brass button. Artifacts from grave 397: (1) brass button; (3) tin and lead alloy buttons; (4) brass button with a piece of thong; (5) brass hollow button; (6) brass buttons with a pieces of fabric; (7) metal hook fasteners; (8) brass button; (9) fire striker; (10-11) gunflints (photo by A. Nierychlewska)

i ołowiu (Ryc. 7: 3). Z innych zabytków przy zmarłym znaleziono również: cztery miedziane haftki będące elementami sukni wierzchniej (Ryc. 7: 7), dwie skałki krzemienne (Ryc. 7: 10, 11) oraz żelazne krzesiwo ogniwkowe (Ryc. 7: 9). Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że zmarły był mężczyzną w wieku około 19–33 lat. Przyczyną zgonu mógł być uraz szczęki.

Osobnik D

Zmarły złożony na wznak, klatka piersiowa i głowa lekko skrzyżowane na wschód. Lewa ręka wyprostowana wzdłuż tułowia, prawa zgięta w łokciu i złożona na brzuchu, nogi wyprostowane. Prawa noga położona na nogach osobników B i C, lewa wciśnięta między nogi osobnika B. Częściowo uszkodzone kości czaszki. Przy pochówku zarejestrowano dwa guziki mosiężne – jeden od sukni wierzchniej, o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, o gładkim awersie i rewersie, z uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,7 cm. Drugi guzik o profilu dwuwarstwowym

wypukło-wypukłym, pusty w środku, o średnicy 1,7 cm. Drugi z guzików pochodził prawdopodobnie z elementu munduru żołnierza armii carskiej (sukni wierzchniej lub kamizelki) i dostał się do jamy grobowej przypadkowo. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że zmarły był mężczyzną w wieku około 16–18 lat.

Osobnik E

Zmarły ułożony na lewym boku w pozycji silnie skręconej w kierunku wschodnim od pasa w górę, z głową na prawym ramieniu osobnika F. Od pasa w dół ułożony na wznak. Prawa ręka zgięta w łokciu i złożona na brzuchu, lewa niewidoczna. Nogi wyprostowane, spoczywały między nogami osobnika A. Częściowo uszkodzone kości czaszki. Przy zmarłym znaleziono cztery guziki, w tym pierwszy – mosiężny od munduru, o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, o gładkim awersie i rewersie, z uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,7 cm, drugi – mosiężny, o profilu jednowarstwowym lekko wypukłym, gładkim awersie i rewersie, z drucianym uszkiem i o średnicy 2,2 cm. Dwa kolejne guziki puste w środku, o profilu dwuwarstwowym wypukło-wypukłym i średnicy 1,7 cm, pochodziły prawdopodobnie z munduru żołnierza armii carskiej i dostały się do jamy grobowej przypadkowo. Przy zmarłym znaleziono również spłaszczoną kulę ołowianą o ciężarze 11 g oraz fragment ceramiki naczyniowej (talerza). Można przypuszczać, że ułamek naczynia dostał się do grobu przypadkowo, wraz z ziemią. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono jedynie wiek zmarłej osoby na około 18–20 lat.

Osobnik F

Złożony na wznak, z rękami zgiętymi w łokciach i spoczywającymi na brzuchu. Szkielet zachowany w porządku anatomicznym, w stanie dobrym, jedynie częściowo uszkodzone kości czaszki. Przy pochówku znaleziono jeden guzik o profilu dwuwarstwowym płaskim, gładkim awersie wykonanym z mosiądzu, gładkim rewersie z cyny oraz drucianym uszkiem z mosiądzu. Jego średnica wynosiła 1,3 cm. Pochodził prawdopodobnie z kamizelki. Na podstawie analizy antropologicznej ustalono, że zmarły był mężczyzną w wieku 25–30 lat.

Z wypełniska jamy grobowej wydobyto jeszcze:

- guzik o profilu jednowarstwowym płaskim, gładkim awersie z rowkiem dookolnym na skraju, gładkim, niesygnowanym rewersie, z uszkiem w formie płaskownika i o średnicy 1,7 cm,
- zniekształconą w wyniku uderzenia kulę ołowianą o ciężarze 22 g,
- fragment ceramiki naczyniowej grupy technologicznej B.

Ułamek ceramiki, jak można przypuszczać, dostał się do jamy grobowej przypadkowo, wraz z ziemią. Znaleziono także luźne kości ludzkie, niepowiązane z opisanymi powyżej pochówkami.

W pierwszym z grobów (obiekt 396) zmarli byli ułożeni obok siebie z zachowaniem przestrzeni pomiędzy. W drugim grobie (obiekt 397) pochowane osoby zostały wyraźnie ściśnięte w celu oszczędzenia miejsca i czasu na kopanie jamy. Szkielety były położone bardzo blisko siebie, a nogi poszczególnych osobników zachodzą wzajemnie na siebie. Oba groby były dosyć płytkie. Analiza antropologiczna tylko w trzech przypadkach wskazała na możliwą przyczynę zgonu – postrzał w lewe ramię (osobnik C z grobu 396), rana zadana ostrym narzędziem w okolicę lewej części żuchwy (osobnik A z grobu 397), uraz szczęki (osobnik C z grobu 397). Wśród pozostałych zmian patologicznych najczęściej wskazywane były choroby jamy ustnej i przyzębia (kamień nazębny, próchnica, hipoplazja szkliwa, złamane zęby, ropnie okołożębowe). Rzadziej obserwowano przerost porowaty (*Cribra orbitalia*) w okolicach oczodołów oraz guzki Schmorla na kręgach (Drath, Ossowski 2018).

Polegli, z wyjątkiem osobnika C z grobu 397, przed pochowaniem zostali ograbieni z przedmiotów osobistych oraz zapewne większej części umundurowania i wyposażenia, na co wskazują nieliczne rejestrowane guziki, brak przedmiotów skórzanych (np. fragmentów pasów, butów) i metalowych (np. sprzączek). Jedynie przy osobniku C (grób 397) znaleziono strzępy podszewki sukni wierzchniej wraz z wszytymi do środka haftkami oraz fragmenty materiału (sukna), z którego wykonano suknię wierzchnią (niem. *Rock*) wraz z guzikami i rzemieniami do mocowania guzików. Być może odzieży tej nie zabrano, ponieważ była zniszczona (osoba zmarła najprawdopodobniej w wyniku rozległej rany postrzałowej ramienia), bądź pochówek odbył się w pośpiechu.

Omówione powyżej groby nie odbiegały od innych odkrywanych na terenach pól bitewnych z czasów wojny siedmioletniej. Powszechną praktyką było ograbianie zabitych z odzieży i przedmiotów osobistych, zarówno przez żołnierzy, jak i chłopów z okolicznych wsi zajmujących się chowaniem poległych. Najczęściej oddzielano poległych własnej armii od zabitych wrogów, osobno chowano również oficerów, a osobno szeregowych żołnierzy, choć zdarzały się również pochówki bez uprzedniej selekcji ofiar (np. po bitwie pod Lutynią w 1757 roku). Zwykłych żołnierzy chowano najczęściej na terenie pola bitwy we wspólnych grobach, do których składano ich bezładnie, a często po prostu wrzucano. Zdarzały się sytuacje, że wykopane groby były za płytkie i ciała były widoczne na powierzchni gruntu. Na lepsze pochówki mogli liczyć oficerowie, dla których przygotowywano odrębne mogiły, niekiedy nawet na pobliskim cmentarzu – np. po bitwie pod Rossbach w 1757 roku (Podruczny, Wrzosek 2016, 230–236). Również w przypadku walk o Zielony Szaniec zachowały się relacje potwierdzające rabunek poległych żołnierzy przez okolicznych mieszkańców (*Denkwurdigkeiten* 1763, 206; Held 1847, 237).

Zabytki pochodzące z grobów

Guziki

Łącznie w obu obiektach znaleziono 62 guziki, w tym 52 wykonane z mosiądzu, pięć ze stopu cyny i ołowiu oraz pięć z mosiądzu z cyną. Z grobu 396 wydobyto jedynie dwa egzemplarze. Najwięcej, bo aż 39 guzików, zostało znalezionych przy pochówku żołnierza określonego jako osobnik C (grób 397). Przy pozostałych pochówkach z tego grobu zarejestrowano: osobnik A – jeden guzik, osobnik B – siedem guzików, osobnik D – dwa guziki, osobnik E – cztery guziki i osobnik F – jeden guzik. Poza tym w jamie grobowej znaleziono dwa guziki luzem.

Najliczniej reprezentowane były odlewane guziki wykonane z mosiądzu (łącznie 48 sztuk), wśród których wyróżniono:

- 46 sztuk o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, o gładkim awersie i rewersie oraz uszku w formie płaskownika (Ryc. 7: 1). Ich średnice wynosiły 1,7 cm. Najwięcej tego rodzaju guzików (38 egz.) znaleziono przy pochówku osobnika C w grobie 397. Pozostałe guziki odkryte zostały w grobie 396 (jeden egz.), a także w grobie 397 przy pochówkach osobników: A (jeden egz.), B (trzy egz.), D (jeden egz.), E (jeden egz.) oraz luzem w jamie grobowej (jeden egz.). Przy 11 guzikach zachowały się strzępy mundurów wraz z rzemykami służącymi do mocowania ich do bluzy, zapobiegającym ich odrywaniu się (grób 397: osobnik C – dziewięć egz., osobnik D – jeden egz., luzem w jamie grobowej – jeden egz.), przy trzech guzikach ocalały fragmenty materiału z munduru (grób 397: osobnik C – dwa egz., osobnik B – jeden egz.), a przy kolejnych dwóch – fragmenty rzemyków (grób 397: osobnik C) (Ryc. 7: 4);
- dwie sztuki o profilu jednowarstwowym płaskim, gładkim awersie z rowkiem dookolnym na skraju, gładkim, niesygnowanym rewersie i z uszkiem w formie płaskownika. Ich średnice wynosiły 1,3 oraz 1,7 cm. Guziki te znalezione zostały luzem w jamach grobowych 396 (guzik mniejszy – Ryc. 7: 2) i 397.

Sporadycznie rejestrowano inne guziki mosiężne, nieodlewane w całości bądź wykonywane z dwóch części mosiężnej blachy, wśród których wyróżniono:

- guziki (trzy egz.) o profilu dwuwarstwowym wypukło-wypukłym, pustych w środku, gładkim awersie i rewersie, z drucianym uszkiem. Ich średnica wynosiła 1,7 cm. Zostały znalezione w grobie 397 przy pochówkach osobników D (jedna szt.) i E (dwie szt.) (Ryc. 7: 5);
- guzik o profilu jednowarstwowym lekko wypukłym, gładkim awersie i rewersie, z drucianym uszkiem. Jego średnica wynosiła 2,2 cm. Znalezione został w grobie 397, przy pochówku osobnika E (Ryc. 7: 8).

Nieliczną grupę stanowiły guziki wykonane metodą odlewu ze stopu cyny i ołowiu, do której zaliczono pięć egzemplarzy. Przedmioty te są słabo zachowane. Charakteryzują się profilami płasko-płaskimi, mają gładkie awersy i rewersy oraz odlewane uszka. Ich średnice zawierają się w przedziale 1,4–1,6 cm. Wszystkie zostały znalezione w grobie 397 przy osobniku C (Ryc. 7: 3).

Kolejną, również słabo reprezentowaną grupę, stanowiły guziki wykonane z dwóch rodzajów materiału. Zaliczono do nich pięć egzemplarzy. Guziki te mają profil dwuwarstwowy płaski, gładki awers wykonany z mosiądzu, gładki rewers z cyny oraz druciane uszka z mosiądzu. Ich średnica wynosi 1,3 cm. Zostały znalezione w grobie 397, przy pochówku osobnika C (cztery egz.) oraz osobnika F (jeden egz.).

Powyżej opisane (z wyjątkiem egzemplarzy wypukłych, pustych w środku) pochodziły z umundurowania żołnierzy armii pruskiej z czasów wojny siedmioletniej. Podobne wykonane ze stopów miedzi (mosiądz, brąz) znalezione zostały także na polu bitwy pod Sarbinowem (Zorndorf). Wśród guzików tych wydzielono dwa typy oraz odmiany wewnątrz tych typów (typ I – odmiany A–D; typ II – odmiany A–C). Dla umundurowania wojsk pruskich charakterystyczny był typ I (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 11: 1, 2, 3).

Stosując typologię wypracowaną dla znalezisk spod Sarbinowa, wśród guzików znalezionych w obu grobach zidentyfikowano egzemplarze należące do typu I:

- odmiany B o profilu jednowarstwowym płaskim, gładkim awersie z rowkiem dookołnym na skraju, gładkim rewersie i uszkiem w formie płaskownika. Pochodzące z Sarbinowa miały średnice mieszczące się w przedziale 1,2–1,7 cm (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 11: 5, 6), natomiast znalezione w grobach na stanowisku w Budzistowie 1,3 i 1,7 cm;
- odmiany C o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu i uszkiem w formie płaskownika. Pochodzące z Sarbinowa miały średnice mieszczące się w przedziale 1,6–2,2 cm (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 11: 7–10) natomiast znalezione w grobach na stanowisku w Budzistowie – 1,7 cm.

Odnotowano także guziki zaliczone do typu II:

- odmiany A o profilu dwuwarstwowym wypukło-wypukłym, pustych w środku, gładkim awersie i rewersie oraz z drucianym uszkiem. Pochodzące z Sarbinowa miały średnice mieszczące się w przedziale 1,6–2,2 cm (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 12), natomiast znalezione w grobach na stanowisku w Budzistowie – 1,7 cm.

Guziki typu II wiązane są z umundurowaniem żołnierzy armii rosyjskiej z czasów wojny siedmioletniej (Karpiński, Wrzosek 2013, 130). Podobne zostały także znalezione przy szczątkach grenadiera rosyjskiego poległego w bitwie pod Kunowicami w 1759 r. Miały one średnice od 1,59 do 2,4 cm (Podruczny, Wrzosek 2016, ryc. 5: 2). Musiały zostać zagubione na polu bitwy, a do grobu żołnierzy armii pruskiej dostały się zapewne przypadkowo, wraz z ziemią.

Haftki

Przy osobniku z grobu 397 znaleziono trzy całe haftki i jedną zachowaną fragmentarycznie (Ryc. 7: 7). Są one wykonane z cienkiego drutu miedzianego o grubości około 0,7 mm i służyły do zapinania sukni wierzchniej na wysokości obręczy barkowej oraz piersi (Schmettau 2016, 1: 214, 2: 15; Merta 2001, 105; Horhath 2011, 1: 64, 2: 53, 74, 82, 92, 180, 224, 234–235, 240, 248–249, 254, 262–263).

Fragmety materiału

Przy osobniku C z grobu 397 znaleziono 24 strzępy materiałów, niepowiązanych bezpośrednio z guzikami. Szesnaście z nich, wykonanych z sukna, pochodziło prawdopodobnie z sukni wierzchniej, natomiast dziewięć pozostałych stanowiło fragmenty płóciennej koszuli, zapinanej na wyżej opisane haftki. Przy jednym z nich in situ zachowała się haftka.

Skalki krzemienne

Wśród zabytków zidentyfikowano dwie krzemienne skalki wykonane z krzemienia bałtyckiego. Służyły one do krzesania iskry w zamku skałkowym używanym powszechnie w broni palnej, stosowanej podczas wojny siedmioletniej oraz wojen napoleońskich (Ryc. 7: 10, 11). Wymiary pierwszej, o kształcie trapezowatym, wynosiły 3,6 × 3 cm, natomiast drugiej, prostokątnej, 4 × 2,3 cm. Biorąc pod uwagę długość krawędzi uderzającej (3,6 oraz 4,0 cm), mogły one służyć do karabinów, do których według Antoniego Jakubowicza (Jakubowicz 1824) najdogodniejsze były skalki o długościach od 13 do 14 linii (tj. 3,3–3,5 cm). Do pistoletów natomiast używano krótszych, o długości zawierającej

się w przedziale 10–11 linii (tj. 2,5–2,7 cm). Dobra skałka wystarczała do oddania od 50 (Jakubowicz 1824, 45) do 60 strzałów (Karpiński 2018, 24).

Analogiczne skałki pochodzą między innymi z terenu bitwy stoczonej podczas wojny siedmioletniej pod Sarbinowem (Karpiński, Wrzosek 2013, 120, ryc. 8: 9–12), czy z warszawskiej reduty nr 54 z 1831 roku (Reduty Ordona) (Libera 2015, 219–228, ryc. 2–3).

Żelazne krzesiwo ogniwkowe

Z grobu 397 pochodziło krzesiwo o owalnej ramie o wymiarach 7,4 × 4,0 cm (Ryc. 7: 9). Krzesiwa o owalnych, soczewkowatych ramach najczęściej występują w zespołach o chronologii od XI po XIV wieku (Lachowicz 1957, 197–200). Narzędzia te pozostawały w użyciu aż do przełomu XIX i XX wieku, przy czym w okresie nowożytnym najbardziej popularne były egzemplarze kabłąkowe – najczęściej dwukabłąkowe, rzadziej jednokabłąkowe (Moszyński 1929, 239–244, il. 214–215).

Przedmioty niezidentyfikowane

Z grobu 397 wydobyto dwa amorficzne, silnie skorodowane przedmioty metalowe, których pierwotnego kształtu i zastosowania nie można ustalić.

Zabytki ruchome pozyskane z warstwy humusu i podglebia

W tym miejscu omówione zostaną łącznie znaleziska pozyskane w trakcie eksploracji humusu i podglebia z obszaru obu stanowisk.

Należy sobie zdać sprawę, że część zabytków nie musi być związana z oblężeniem Kołobrzegu w 1761 roku. Dotyczy to zwłaszcza monet, plomb czy przedmiotów codziennego użytku. Jednak z uwagi na ich chronologię nie można wykluczyć, że są one materialnym śladem interesujących nas wydarzeń (zob. Wrzosek 2017, 87–90).

Guziki (42 sztuki)

Najliczniej reprezentowane były odlewane guziki wykonane z mosiądzu. Stanowią one zróżnicowaną grupę przedmiotów. Można wśród nich wyróżnić egzemplarze (12 sztuk) o profilu jednowarstwowym płaskim, gładkim awersie z rowkiem dookolnym na skraju, gładkim, niesygnowanym rewersie i uszkiem w formie płaskownika. Ich średnice mieszczą się w przedziale od 15 do 18 mm (Ryc. 8: 2, 3, 7, 9, 10).

W podobnej liczbie (osiem sztuk) reprezentowane są guziki o profilach jednowarstwowym płaskim, awersach i rewersach gładkich, bez sygnatur i z uszkami w formie płaskownika. Tylko jeden (o średnicy 15 mm) ma uszko druciane (Ryc. 8: 12). Ich średnice wynoszą od 12 mm do 22 mm (Ryc. 8: 1).

Kolejne guziki o średnicach od 16 do 18 mm mają profil jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu, awersy i rewersy gładkie i uszka w formie płaskownika. Zaliczono do nich siedem egzemplarzy (Ryc. 8: 4, 5, 11).

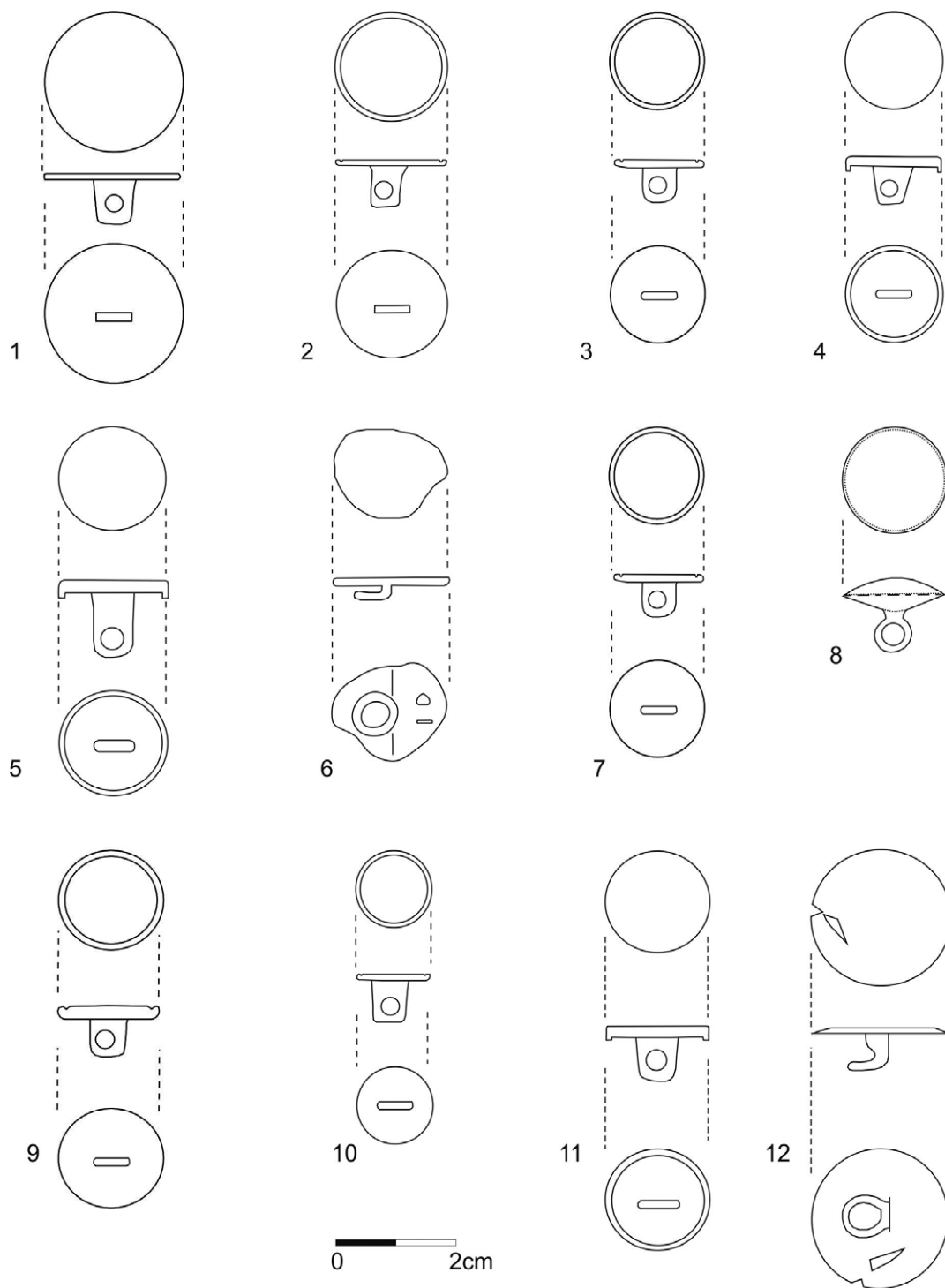
Trzy niewielkie guziki o średnicach 14–15 mm mają profile jednowarstwowe wypukłe, awersy i rewersy gładkie, bez sygnatur, i z uszkami w formie płaskownika.

Guziki cynowo-ołowiane (12 sztuk), odlewane, w większości bardzo słabo zachowane, mają średnice od 17 do 24 mm. Guziki te mają głównie profile płasko-płaskie, awersy i rewersy gładkie, bez sygnatur, i odlewane uszka. Na rewersie jednego (ze stanowiska 31) znajduje się sygnatura „I.D.” (Ryc. 8: 6).

Podobne guziki, wykonane ze stopów miedzi (mosiądz, brąz) znalezione zostały na polu bitwy stoczonej podczas wojny siedmioletniej pod Sarbinowem (Zorndorf). Wśród nich wydzielono dwa typy oraz odmiany wewnątrz tych typów (typ I – odmiany A–D; typ II – odmiany A–C). Dla umundurowania wojsk pruskich charakterystyczny był typ I (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 11).

Wśród guzików znalezionych w Budzistowie zidentyfikowano guziki należące do typu I:

- odmiany A o profilu jednowarstwowym płaskim, awersach i rewersach gładkich i z uszkami w formie płaskownika. Pochodzące z Sarbinowa miały średnice 13–15 mm (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 11), natomiast znalezione na stanowisku w Budzistowie były większe – o średnicach od 1,5 do 2,2 cm;

Ryc. 8

Budzistowo, stan. 31, 33, gm. Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie. Guziki pochodzące z eksploracji warstw humusu i podglebia. (1-5, 7-12) mosiądz; (6) stop cyny i ołowiu (rys. A. Nierychlewska)

Fig. 8

Budzistowo, site 31 and 33, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship. Buttons from exploration of humus and subsoil layers. (1-5, 7-12) brass; (6) tin and lead alloy (drawn by A. Nierychlewska)

- odmiany B o profilu jednowarstwowym płaskim, gładkim awersie z rowkiem dookolnym na skraju, gładkim rewersie i z uszkiem w formie płaskownika. Pochodzące z Sarbinowa miały średnice mieszczące się w przedziale 1,2–1,7 cm (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 4-6), natomiast znalezione na stanowisku w Budzistowie – od 1,5 do 1,8 cm;
- odmiany C o profilu jednowarstwowym płaskim, z rantem od spodu i uszkiem w formie płaskownika. Pochodzące z Sarbinowa miały średnice mieszczące się w przedziale 1,6–2,2 cm (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 11: 7-11), natomiast znalezione na stanowisku w Budzistowie – od 1,6 do 1,8 cm.

Nie odnotowano natomiast guzików zdobionych typu I, odmiany D, oraz pustych w środku, o profilu wypukłym i drucianych uszkach, zaliczonych do typu II, znanych ze stanowiska w Sarbinowie (Karpiński, Wrzosek 2013, ryc. 10; 12).

Ołowiane pociski do broni palnej

W sumie z obszaru obu stanowisk pozyskano 40 kulistych pocisków do broni palnej (stanowisko 31 – siedem sztuk, stanowisko 33 – 33 sztuki). Wykorzystując wyniki analiz wykonanych dla pocisków z badań pól bitewnych pod Sarbinowem (Zorndorf) i Kunowicami (Kunersdorf) (Karpiński, Wrzosek 2013, 118–120; Podruczny, Wrzosek 2013, 75; 2014, 43–44), tę kategorię zabytków podzielono na trzy grupy. Pod uwagę wzięto ciężar kuli oraz jej teoretyczną (idealną) średnicę obliczoną za pomocą wzoru Sivilicha (2007, 87).

Grupa I (3 kule)

Do tej grupy przyporządkowano najmniejsze i najlżejsze pociski, których ciężar waha się między 13 a 22 g, średnica zaś wynosi od 13 do 15 mm. Amunicja ta była stosowana w pistoletach i sztucerach wojskowych, ale także nie można wykluczyć jej cywilnego pochodzenia, na przykład stosowania jej w celach myśliwskich.

Grupa II (32 kule)

Najliczniejszy zbiór stanowią egzemplarze o ciężarze od 23 do 29 g oraz średnicy od 16 do 17,4 mm. Były to pociski stosowane w pruskich karabinach piechoty.

Grupa III (5 kul)

W ostatniej grupie znalazły się kule o największym ciężarze od 30 do 33 g oraz średnicy od 17,6 do 18,1 mm. Pociski te można łączyć z karabinami piechoty używanymi przez armię rosyjską w XVIII wieku.

Na pociskach zachowały się ślady szwów odlewniczych oraz odcinania gotowego wyrobu od kanału wlewowego. Ciekawym egzemplarzem okazała się kula nieodcięta od kanału formy odlewniczej, ponieważ ma on dodatkowo intencjonalnie wykonany otwór na poszerzonym (rozklepanym?) końcu. Być może przedmiot ten stanowił rodzaj zawieszki – ozdoby, talizmanu. Nie można również wykluczyć użytkowego przeznaczenia przedmiotu, na przykład jako obciążnika (Ryc. 9: 6).

Pociski artyleryjskie

Na stanowisku 31 znalaziono dwie żeliwne kule armatnie, a na stanowisku 33 – jedną. Pierwsza z nich ma średnicę 14 cm, waży 10,6 kg i była stosowana w armatach 24-funtowych. Druga – o średnicy 11 cm i wadze 5,5 kg – służyła jako pocisk w działach 12-funtowych. Średnica trzeciej kuli wynosi 9 cm, jej ciężar 2,6 kg i była stosowana w działach 6-funtowych. Powyższe znaleziska należy łączyć z artylerią pruską okresu wojny siedmioletniej (Podruczny, Wrzosek 2012, 77–80).

Na stanowisku 33 odnaleziono także trzy żeliwne kule kartaczowe. Większa z nich o wagomiarze jednofuntowym, ma 5 cm średnicy i wagę 428 g, dwie z nich są mniejsze – o średnicy 4,3 cm i ciężarze 285 i 288 g. Pochodziły one z pruskich pocisków kartaczowych, ponieważ w czasie wojny siedmioletniej armia rosyjska używała kul ołowianych (Podruczny, Wrzosek 2012, 83).

Ryc. 9

Budzistowo, stan. 31, 33, gm.
Kołobrzeg, woj. zachodniopomorskie.
(1-2) plomba ołowiana; (3) trzewik
pochwy półszabli piechoty; (4) moneta
1 heller; (5) szeląg 1733; (6) ołowiany
pocisk z nieodciętym kanałem
wlewowym; (7) trzewik pochwy
bagnetu (fot. A. Nierychlewska)

Fig. 9

Budzistowo, site 31 and 33, Kołobrzeg
Commune, Zachodniopomorskie
Voivodeship. (1-2) lead seal;
(3) infantry saber scabbard chape;
(4) 1 heller coin; (5) solid 1733; (6)
lead bullet with sprue; (7) bayonet
scabbard chape (photo
by A. Nierychlewska)

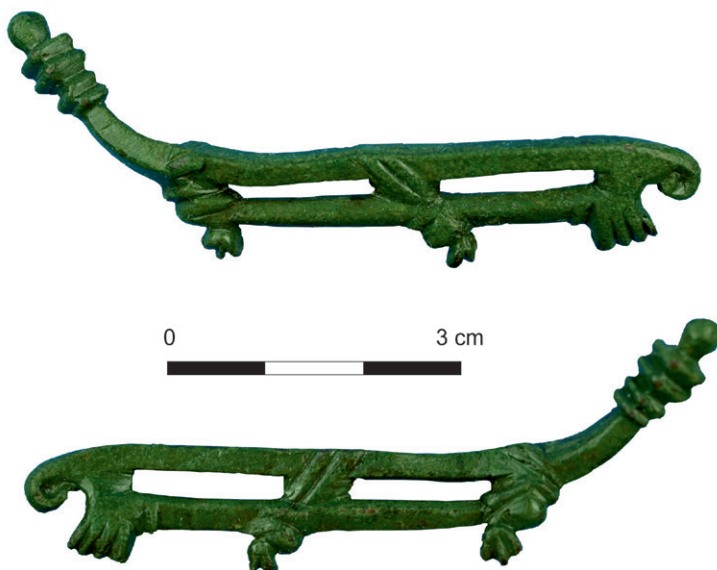
Plomby

Najstarsze ze zidentyfikowanych plomb urzędowych pochodziły z czasów panowania Fryderyka Wilhelma II (lata 1740–1746). Pierwsza z nich posiada na awersie z rantem monogram FR (Fryderyk II) w wypukłym pierścieniu, wokół monogramu nieczytelny napis. Na rewersie umieszczony jest orzeł pruski w wypukłym pierścieniu, wokół niego ledwo widoczny napis „REGIE DES DROITS DU ROI EXTRA” (Ryc. 9: 1). Kolejna o lekko uszkodzonych brzegach na awersie z wypukłym pierścieniem na rancie ma w czworokącie napis „FÜR KIST[EN] UND COLL[IS]”, na rewersie umieszczony jest orzeł pruski w czworokącie oraz napisy „[FR]ANC[F]: [M]ES[S]E”. Plomba ta, jak wskazuje tekst napisu, pochodzi z Frankfurtu i służyła do zabezpieczania skrzyń (funkcja podatkowa lub celna) (Ryc. 9: 2).

Trzewiki

Wśród pozyskanych zabytków wyróżniono także dwa dolne okucia pochew skórzanych wykonane z mosiężnej blachy. Pierwsze, pochodzące ze stanowiska 31, ma długość 4,6 cm i pochodzi prawdopodobnie od pochwy półszabli piechoty (Ryc. 9: 3). Drugie, ze stanowiska 33, o długość 4,5 cm i szerokość maksymalnej 2 cm, z racji trójkątnego przekroju stanowiło zabezpieczenie pochwy bagnetu (Ryc. 9: 7).

Niestety, ze względu na swoją prostą formę i wybitnie użytkowy charakter, znalezisk tych nie da się połączyć z konkretną stroną konfliktu.

Ryc. 10

Budzistowo, stan. 31, gm. Kołobrzeg,
woj. zachodniopomorskie.
Niezidentyfikowany przedmiot
z brązu (fot. A. Nierychlewska)

Fig. 10

Budzistowo, site 31, Kołobrzeg
Commune, Zachodniopomorskie
Voivodeship. Unidentified bronze item
(photo by A. Nierychlewska)

Monety

Na obszarze stanowiska 31 znaleziono dwie monety, które mogą mieć związek z działaniami wojennymi w 1761 roku. Niestety obie są w bardzo złym stanie zachowania. Pierwszą z nich jest 1 heller (Ryc. 9: 4). Na awersie widnieje napis w układzie horyzontalnym: „1 SAAL FELDER HELLER 17[...]” (dwie ostatnie cyfry roku nieczytelne), na rewersie umieszczony jest herb Saksonii (Standard Catalog 2016, 658). Kolejną monetą jest miedziany szeląg (solid), na awersie którego widnieje ledwo widoczny napis w układzie horyzontalnym: „SOLID REGNI PRUSS 1733”, stempel jest lekko przesunięty (Ryc. 9: 5). Na rewersie w części centralnej widnieje monogram FWR (Fryderyk Wilhelm Rex) oraz dwie litery C i S (Christian Schrimmer, mennica Królewiec) (Standard Catalog 2016, 562).

Pozostałe przedmioty

Wśród pozostałych przedmiotów z obszaru obu stanowisk znalazły się mało charakterystyczne fragmenty większych całości, takie jak niewielkie blaszki, nity czy druty oraz – równie mało charakterystyczna – biżuteria i fragmenty stroju, jak na przykład mała obrączka o średnicy 1,7 cm, wykonana z drutu mosiężnego o przekroju 0,2 cm, czy haftka z taśmy mosiężnej.

Zdecydowanie najciekawszym znaleziskiem z tej kategorii, którego niestety nie udało się zidentyfikować, jest przedmiot wykonany techniką odlewu ze stopu miedzi (brąz lub mosiądz) (Ryc. 10). Pozyskano go z powierzchni stanowiska Budzistowo 31. Jego długość wynosi 7,2 cm. W środkowej części ma dwa czworokątne otwory, a z jednej strony kończy się ozdobnym trzpieniem. Prawdopodobnie przez te otwory przechodziły dwa wąskie paski, co może wskazywać na element torby lub innego wyposażenia.

Interpretacja

Informacje i dyskusja o interpretacji grobów znalezionych pod Budzistowem pojawiły się w 2017 roku zarówno w publikacjach internetowych, jak i tradycyjnych (m.in. Dziemba 2017; Makoś 2017; Maziarz 2017). Wysuwano hipotezy, że odnalezione szczątki mogły należeć do żołnierzy pruskich poległych w 1807 roku podczas oblężenia miasta przez wojska napoleońskie. W związku z powyższym w toku dalszej analizy odniesiemy się do tych koncepcji, przedstawiając argumenty za tezą, według której są one o 46 lat starsze i pochodzą z czasów wojny siedmioletniej, a dokładnie z roku 1761.

W 1761 roku, podczas trzeciej próby opanowania Kołobrzegu przez wojska rosyjskie, w okolicach twierdzy zbudowano linię obrony, wzdłuż której usypano rozległe i rozbudowane fortyfikacje polowe. Biegła ona od wzgórza za Zieleniewiem, grzbietem moreny czołowej na południu, a następnie skrajem bagien przed Lasem Kołobrzeskim. Za ufortyfikowaną linią był rozlokowany obóz warowny księcia Fryderyka Eugeniusza Wirtenberskiego, liczący 10 398 żołnierzy piechoty i 2 771 żołnierzy kawalerii (Kessel 2007, 321). Umocnienia pruskie były atakowane przez rosyjską piechotę, a najcięższe walki

toczyły się 19 września 1761 roku o Zielony Szaniec (niem. *Grüne Schanze*) pod Niekaninem (położonym w bliskiej odległości od stanowiska 33 w Budzistowie). Pozycja ta kilkakrotnie przechodziła z rąk do rąk. Można przypuszczać, że pochowani w grobach 396 i 397 żołnierze pruscy zostali ranni w czasie obrony lub, co bardziej prawdopodobne, odbijania Zielonego Szańca z rąk przeciwnika, skąd następnie zostali przetransportowani do lazaretu polowego i tam dokonali żywota. Większość pierwotnej załogi szanca, która przeżyła pierwszy atak, Rosjanie odesłali niezwłocznie na swoje tyły (Rumiancew 1873, 455). W kontrataku na tę pozycję brali udział grenadierzy batalionów dowodzonymi przez Beneckendorfa (4/16/41/44), Bocka (47/GVII) i Kleista (21/27/37/40). W ich skład wchodziły kompanie grenaderskie regimentów, którymi dowodzili: Kalnein (nr 4), Dohna (nr 16), Neuwied zu Wied (nr 41), Grant (nr 44), Grabow (nr 47), garnizonowy von Itzenplitz (GVII), Hülsen (nr 21), Lindstedt (nr 27), Braun (nr 37), Gabelentz (nr 40) (Gieraths 1964, 410). Zarówno bataliony Beneckendorfa, jak i Kleista ze względu na trudności z uzyskaniem wystarczającej liczby rekrutów połączono z batalionami grenadierów Thielaua (wcześniej Willemeja) i Diringshofena (Gieraths 1964, 15, 119–120; Jany 2018, 266). Jedynie grenadierzy z regimentu fizyliarów von Gabelentza posiadali guziki cynowe (Tabela 1). Niestety brak danych nie pozwala określić wielkości guzików dla poszczególnych regimentów, a jedynie ich barwę.

W przypadku oblężenia Kołobrzegu w 1807 roku główną załogę stanowili żołnierze regimentów piechoty nr 7 i 30, które posiadały odpowiednio guziki w barwach srebrnej i złotej, oraz fizyliarzy z batalionów nr 5, 19 i 20 (Gieraths 1964, 410), których guziki były odpowiednio: żółte, cynowe i cynowe (Kling 1902, 2; Bleckwenn 1984, 1: 68, 126, 148, 170–172; 2: 26–28, 37–40, 41–44, 54–56, 66–68, 117–118; Höpfner 2016, 304). Oczywiście należy zaznaczyć, że żołnierzy załogi twierdzy kołobrzesckiej – w związku z brakami umundurowania – zaopatrywano we wszelkie dostępne sorty mundurów (Höpfner 2016, 309, 312), niemniej odsetek guzików cynowych musiał być niepomniernie większy, co nie znajduje potwierdzenia w pojedynczych guzikach odkrytych przy pozostałych szkieletach.

Pułk piechoty	Kolor guzików	Średnica wg kolekcji Deutsches Historisches Museum
IR4 Kalnein	Żółte	×
IR16 Dohna	Żółte	×
IR41 Neuwied	Żółte	×
IR44 Grant	Żółte	×
IR21 Hülsen	Żółte	16 mm
IR27 Lindstedt	Żółte	18 mm
IR37 Braun	Żółte	×
IR40 Gabelentz	Białe	×
IR47 Grabow	Żółte	×
GVII Itzenplitz	Żółte	×

Tabela 1

Zestawienie parametrów guzików stosowanych w wybranych pruskich regimentach piechoty z okresu 1740–1807

Table 1

Parameters of buttons used in selected Prussian infantry regiments from the period 1740-1807

Zachowane w grobach zabytki wskazują głównie na pozostałości umundurowania pruskiego pochodzącego z XVIII lub XIX wieku, jednakże ich usytuowanie wyklucza datowanie na czas oblężenia Kołobrzegu w 1807 roku. Szkielet osobnika oznaczony jako C (grób 397) miał zdecydowanie największą liczbę guzików mundurowych, a także – co bardzo istotne – przynajmniej jedną zachowaną haftkę

lokalizowaną nieco powyżej szyi, na czaszce. Liczba guzików nie przystaje ani do umundurowania noszonego przez żołnierzy pruskich w 1761 roku, ani w roku 1806/7 (Bleckwenn 1973, 406; Bleckwenn 1984, 1: 68, 126, 148, 170–172; 2: 26–28, 37–40, 41–44, 54–56, 66–68, 117–118; Merta 2001, 93, 103–104, 111; Hohrath 2011, 2: 32–35, 142–144, 148–149, 176–181, 218–221, 224–225, 290–291, 310–312, 316–319, 338–341, 358–359, 426–428). Charakterystyczne są tutaj dwa rzędy guzików: jeden idący od prawego barku w niemalże prostej linii w dół, w sznurze siedmiu guzików znajdujących się bardzo blisko oraz dwóch ułożonych w pewnej odległości od nich; drugi sznur również siedmiu guzików ułożonych wzdłuż lewej linii uniesionej kości ramieniowej, powyżej krzesiwa i kuli. Oba rzędy należałoby interpretować jako elementy kłap sukni wierzchniej z odgiętą lewą połą. Takie usytuowanie guzików nie wyklucza prawdopodobieństwa, że przy szczątkach ludzkich znaleziono pozostałości sortów mundurowych używanych w 1806/7 roku, czynią to natomiast guziki umiejscowione nisko z prawej strony miednicy oraz guziki z obu stron czaszki. W mundurach noszonych przez armię pruską w 1806/7 roku guziki przyszywano jedynie na kłapach fraka oraz z tyłu na wysokości talii. W przypadku wskazanych wyżej guzików mamy ich zdecydowanie więcej i, co ważniejsze, zlokalizowanych zdecydowanie za nisko jak na wcięcie talii we fraku. Takie ułożenie guzików pasuje jednak do miejsca, w których poły przednia i tylna łączono za pomocą trzech guzików w sukni wierzchniej mundurów armii pruskiej, noszonych w latach 1725–1795 (Hohrath 2011; Merta 2001, 66–69). Równie ważną przesłanką jest tutaj brak większej liczby haftek. W mundurach z okresu wojny siedmioletniej używano ich jedynie na wysokości barku/kołnierza i nieco niżej – służyły wtedy do „wstępnego” zapinania obu stron sukni wierzchniej (Bleckwenn 1971, 227; Kling 1902, 11). Była to jedynie funkcja pomocnicza zapobiegająca zbyt niemiernemu rozchyłaniu się nakrycia. W mundurach z okresu napoleońskiego, a dokładniej z okresu tzw. armii staropruskiej (tj. do 1807 roku), mundury piechoty – bo tylko z tą formacją możemy wiązać szkielety poległych – były zapinane w całości na rząd haftek liczący od 8 do 10 sztuk (Bleckwenn 1973, 406; Merta 2001, 93, 111). Haftki mocowano pomiędzy podszewką a sukno stanowiące warstwę wierzchnią fraka (Hohrath 2011, 1: 77, 2: 235, 248–249, 263). Nie da się zatem wytłumaczyć – nawet przy słusznym skądinąd założeniu, że część guzików osobnika C „zgubił” (ich liczba nie odpowiada stanowi przewidzianego specyfikacjami mundurowymi z okresu napoleońskiego ani wojny siedmioletniej) – tak licznej obecności guzików, przy jednoczesnym braku 20 elementów haftek umieszczonych w miejscach tak trudno dostępnych do zrabowania, jak łączenie tkaniny z podszewką. Na miejscu pochówku osobnika C odnaleziono także dwa cynowe guziki. W okresie wojny siedmioletniej nie łączono w ramach jednego munduru wielkiego, tj. sukni wierzchniej i kamizelki, guzików różnego typu, tj. mosiężnych, cynowych i im pochodnych – w terminologii mundurowej ówczesnej epoki istniał prosty podział na guziki „żółte” i „białe” (w ten sposób rozróżniano nie tyle materiał, co kolor metalu, z którego je wykonano). Łączono je natomiast w okresie napoleońskim – fraki zaopatrywano w guziki mosiężne, natomiast kamizelka (do kompletu) mogła już mieć guziki cynowe (Kling 1902, 44). Obecność jedynie dwóch takich guzików nie przesądza tutaj o obecności kamizelki, czy raczej ich przynależności do kamizelki, ponieważ mogły to być guziki na przykład od brzusztuka. Był to element umundurowania tworzony przez żołnierzy ze starych kamizelek, zakładany później pod nie, i zapinany na jakiegokolwiek guziki – takie, jakie udało się żołnierzowi zdobyć (Bleckwenn 1973, 110). Brzusztuki noszono w latach 1725–1807 (Kling 1902, 44). Nie da się oczywiście wykluczyć, że wskazane guziki trafiły do grobu w inny sposób lub – co równie prawdopodobne – były to guziki, którymi zastąpiono te brakujące w umundurowaniu. Wykorzystanie stopu cyny jako surowca dla guzików „tymczasowych” należy tłumaczyć powszechnością występowania tego materiału i łatwością jego obróbki. W ten sposób którykolwiek konswisarz mógł sporządzić guziki cynowe niemal od ręki, w przeciwieństwie do guzików mosiężnych, które wymagały bardziej skomplikowanego warsztatu. Z przytoczonych powyżej powodów zastępowanie guzików mosiężnych cynowymi jest potwierdzone źródłowo (Karpiński 2019, 239).

Właściwie większość pochowanych osobników w grobach 396 i 397 posiada uszkodzenia szkieletu powstałe w wyniku walki wręcz. Do takich starć dochodziło rzadko, a w miejscu odkrycia pochówków, tj. pod Budzistowem, wojsko pruskie miało do czynienia jedynie w 1761 roku w czasie walk o Zielony Szaniec. W 1807 roku okolice te zajmowały wojska sprzymierzone, a główny teren działań bojowych znajdował się na wschód od Kołobrzegu. Literatura przedmiotu nie wzmiankuje również, aby w tym rejonie nie dochodziło do żadnych większych starć, w tym do walki w zwarciu

(Höpfner 2016, 354–451). Charakter urazów czy choćby kula znajdująca się w szczątkach osobnika C wykluczają ofiary ostrzału umocnień pruskich pod Budzistowem prowadzonych w dniach 9–10 oraz 14 i 16 września 1761 roku, choć właśnie w jego wyniku życie straciło pięciu grenadierów z batalionu von Buscha (Denkwürdigkeiten 1763, 199–200, 202–203). W tej okolicy 19 września 1761 roku doszło jednak do zaciętego starcia z udziałem wielu żołnierzy, które spowodowało spore straty z obu stron. W walkach o Zielony Szaniec Prusacy stracili dwóch oficerów, w sumie zostało zabitych 69 osób, natomiast siedmiu oficerów, 274 rannych i 187 (w tym pięciu oficerów) zostało wziętych do niewoli. Straty rosyjskie wynosiły do 700 zabitych, 1800 rannych, w tym pięciu oficerów i większość z 350 szeregowych zostało wziętych później do niewoli (Thadden 1783, 79–80; Tielcke 1784, 93; Held 1847, 234–235, Geschichte 1837, 524–525).

Rumiancew odtransportował tylko część swoich rannych pod Niekanin, gdzie zorganizowano rosyjski lazaret polowy, innych zabrali Prusacy. Znaczna część z nich zmarła w ciągu następnych dni (Held 1847, 235, 243). Prusacy zorganizowali także lazarety na Przedmieściu Lęborskim (Denkwürdigkeit 1763, 207–208; Held 1847, 238). Część zmarłych Rosjan pochowano w Süderland, innych wrzucono w bagna i torfowiska Parsęty pod Budzistowem. Próby zlokalizowania Süderlandu wskazują, że była to zniekształcona lub wcześniejsza nazwa terenów po drugiej stronie Parsęty określanej jako Siederland (Kostrzewno) (Held 1847, 241; Höpfner 2016, 302). Bezpośrednio po bitwie na polach pod Budzistowem umieszczono jeńców rosyjskich, którzy spędzili niemal całą noc przy ogniskach pod gołym niebem (Denkwürdigkeiten 1763, 209; Held 1847, 240). Tymczasowe rozlokowanie Rosjan pod Budzistowem należy tłumaczyć bliskością kwatery głównej głównodowodzącego Eugeniusza Wirtemberskiego oraz – na co wskazują rosyjskie źródła kartograficzne – sąsiedztwem lazaretu polowego (Korobkov 1948, ryc. oblężenie Kołobrzegu).

Poddany badaniom teren nie był miejscem walk, a raczej ich zapleczem. Świadczy o tym mała liczba znalezisk oraz brak charakterystycznych śladów na kulach wskazujących na wystrzelenie pocisku. Znaleziska te można traktować raczej jako zguby. Na obszarze stanowiska 31 występują one w niewielkiej ilości natomiast na stanowisku 33 koncentrują się raczej w północnej części (Ryc. 2; 4).

Bez wątplenia najcenniejszym odkryciem poczynionym podczas badań są groby poległych żołnierzy. W trakcie badań archeologicznych są one odnajdywane na polach bitew bardzo rzadko. Dzięki przeprowadzonej analizie udało się ustalić, że pochowano w nich żołnierzy pruskich poległych w walkach o Zielony Szaniec we wrześniu 1761 roku. Prawdopodobnie zmarli oni w lazarecie w wyniku odniesionych ran i zostali pogrzebani w dwóch grobach. Mogiły są oddalone od siebie na odległość około 5 m i nie zachodzą pomiędzy nimi żadne relacje stratygraficzne, co świadczy o tym, że pochówków dokonano w jakimś odstępie czasu.

Wydarzenia wojny siedmioletniej doczekały się w naszym kraju już kilku opracowań o charakterze archeologicznym. Badaniami objęto pola bitew pod Sarbinowem (Zorndorf) z roku 1758 (Karpiński, Wrzosek 2013), Kijami (Kay) z roku 1759 (Stachowiak 2017) i Kunowicami (Kunersdorf) z roku 1759 (Podruczny 2020). Oblężenie Kołobrzegu staje się więc kolejnym epizodem tego konfliktu poddanym – przynajmniej częściowo – badaniom archeologicznym.

Bibliografia

- Bailey G. 2004. *Buttons & Fasteners. 500 BC-AD 1840*. Witham: Greenlight Publishing.
- Bleckwenn H. 1973. *Die Ökonomie Reglements des Altpreussischen Heeres*. Osnabrück: Biblio Verlag.
- Bleckwenn H. 1984. *Die friderizianischen Uniformen* vol. 1–4. Dortmund: Harenberg.
- Denkwürdigkeiten 1763. *Denkwürdigkeiten der dritten Belagerung Colbergs durch die Russen im Jahr 1761, Teutschen Kriegs-Canzley, au das Jahr 1761*, 11 Band. Frankfurt-Leipzig.
- Drath J., Ossowski A. 2018. Analiza antropologiczna fragmentów kostnych ze stanowiska Budzistowo 33. W: Pietrzak J., Nierychlewska A., Bartczak A., *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku nr 33 w miejscowości*

- Budzistowo, nr AZP 15-15/134, woj. zachodniopomorskie, gm. Kołobrzeg, Aneks nr II. Bydgoszcz (niepublikowane opracowanie w archiwum wuoz w Szczecinie).
- Dziemba R. 2017. Tajemnica szkieletów z Budzistowa. <https://twierdzakolobrzeg.pl/informacje/453-tajemnica-szkieletow-z-budzistowa> (dostęp: 02.11.2023).
- Gasztold T., Kroczyński H., Rybicki H. 1979. *Kołobrzeg: zarys dziejów*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Geschichte 1837. *Geschichte des siebenjährigen Krieges, in einer Reihe von Vorlesungen, mit Benutzung authentischer Quellen. Thl. 5, Die Feldzüge von 1761. Abt. 2 / Berab. von den Offizieren des grossen Generalstabs*. Berlin.
- Held von H. 1847. *Geschichte der drei Belagerungen Colbergs im siebenjährigen Kriege*. Berlin: Verlag von Alexander Duncker.
- Hohrath D. 2011. *Frederick the Great. The Uniforms of the Prussian Army under Frederick the Great from 1740 to 1786*. Vienna: Militaria Vlg.
- Höpfner E. 2016. *Wojna lat 1806–1807/ Cz. 2 Kampania 1807 roku*, t. 3. Oświęcim: Napoleon v.
- Jakubowicz A. 1824. *Wiadomości ściągające się do woyskowej palney broni ręczney z dziełka rossyjskiego i innych z dodaniem taryffy naprawy broni i ryciną*. Warszawa: w Druk. Woyskowej.
- Jany C. 2018. *Armia Fryderyka Wielkiego: wojna siedmioletnia*. Oświęcim: Napoleon v.
- Karpiński T. 2011. Działania wojenne w 1761 r. w okolicach Trzebiatowa. W: J. Kochanowska (red.), *Trzebiatów – spotkania pomorskie 2011*. Trzebiatów: Trzebiatowski Ośrodek Kultury, 33–44.
- Karpiński T. 2012. Działania pruskiego korpusu generała D. F. von Platena w trakcie kampanii 1761 r. W: J. Kochanowska (red.), *Trzebiatów – spotkania pomorskie 2012*. Trzebiatów: Trzebiatowski Ośrodek Kultury, 61–84.
- Karpiński T. 2018. Jak dawniej dbano o broń – z historii piechoty polskiej czasów saskich (część 1). *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 19 (3–4), 9–44.
- Karpiński T., Wrzosek J. 2013. Bitwa pod Sarbinowem (Zorndorf), pow. myśliborski, w świetle badań archeologicznych. *Archeologia Środkowego Nadodrza* 10, 111–136.
- Karpiński T. 2019. Rola Leszna w zaopatrzeniu piechoty koronnej w umundurowanie i ekwipunek za czasów Augusta III – wybór źródeł. *Rocznik Leszczyński* 19, 225–268.
- Kessel E. 2007. *Das Ende des Siebenjährigen Krieges 1760–1763*. t. 1. Padeborn–München–Wien–Zürich: Brill Schöningh.
- Kling C. 1902. *Allgemeine Geschichte der Bekleidung und Ausrüstung des altpreussischen Heeres, Erste theil: Die Infanterie-Regimenter im Jahre 1806*. Weimar.
- Korobkov N. M. 1948. *Semiletnaya voyna. Materyaly o deystviyakh russkoy armii i flota v 1756–1762 gg*. Moskva: Voennoye Izdatel'stvo Ministerstva Vooruzhennykh Sil Soyuza SSR.
- Kroczyński H. 1998. *Twierdza Kołobrzeg. Festung Kolberg*. Warszawa: Barwa i Broń.
- Lachowicz F. 1957. Wczesnośredniowieczne krzesiwa Opola. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego*, seria A, nr 8, *Archeologia Śląska* 1, 197–200.
- Leciejewicz L. 1965. Pod przewagą feudalnego państwa zachodniopomorskiego (1534–1653). W: H. Lesiński (red.), *Dzieje Kołobrzegu (x–xx wiek)* (= *Biblioteka Słupska* 14). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 54–76.
- Leciejewicz L. 2000. Kołobrzeg. Wczesnośredniowieczne początki. W: L. Leciejewicz, M. Rębkowski, *Kołobrzeg. Średniowieczne miasto nad Bałtykiem*. Kołobrzeg: Komitet Organizacyjny Obchodów 1000-lecia Utworzenia Biskupstwa, „Le Petit Café”, 6–72.
- Leciejewicz L. 2007. Wstęp. W: L. Leciejewicz, M. Rębkowski (red.), *Kołobrzeg. Wczesne miasto nad Bałtykiem* (= *Origines Polonorum* 2). Warszawa: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, 13–27.
- Makoś M. 2017. Dziewięć szkieletów na budowie S6. <https://plus.gk24.pl/dziewiec-szkieletow-na-budowie-s6/ar/12297947> (dostęp: 02.11.2023).

- Masłowski D. 1891. *Russkaya armia v semildtnyuyu voynu* 3. Moskva.
- Maziarz R. 2017. Kto został pochowany pod drogą S6 w rejonie Budzistowa? Zbiorowe mogiły żołnierzy pruskich? Analiza Muzeum Kołobrzeskiego „Patria Colbergiensis”. *Odkrywca* 10 (225), 22–27.
- Merta K. P. 2001. *Die Uniformierung. Das Heerwesen in Brandenburg und Preussen von 1640 bis 1806*. Berlin: Brandenburgisches Verlagshaus.
- Moszyński K. 1929. *Kultura ludowa Słowian, cz. I: Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Podruczny G. 2020. Gra dla wielu aktorów. Badania pola bitwy pod Kunowicami (12.08.1759) w latach 2009–2018 i ich uczestnicy. *Studia Lednickie* 19, 81–101.
- Podruczny G., Wrzosek J. 2012. Artillery projectiles from the two battles of Zorndorf/Sarbinowo (1758) and Kunersdorf/Kunowice (1759). *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 25. *Recent Research into Medieval and Post Medieval Firearms and Artillery*, 77–85.
- Podruczny G., Wrzosek J. 2013. Lost elements. Earthworks of the fortified camp of the Russian Army, from the time of the battle of Kunersdorf in the light of the recent research. *Archeologia Postmedievale* 14, 65–80.
- Podruczny G., Wrzosek J. 2016. Znalezisko szczątków grenadiera rosyjskiego poległego pod Kunowicami/Kunnersdorf (1759) w świetle zwyczajów chowania poległych w czasie wojny siedmioletniej. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 64 (2), 225–237.
- Read B. 2010. *Metal Buttons. c. 900 BC-c. AD 1700*. Langport: Portcullis Publishing.
- Rumiancew P. 1873. Kопи́я с” relyatsii generala porutchika grafa Rumyantseva iz” lagera pri derevnd Tsarlin”, ot” 12-gosentyabrya 1761 goda. W: P. I. Bartenev (red.), *Arkhiv” Knyazya Vorontsova, Kniga. Shestaya. Tsarstvovanie Yelisavety Ptrovny*. Moskva: Tnpografiya v. Got’ye, na Kuenetskosh” shostu, d. Torietskago, 453–455.
- Schmettau von F. W. C. 2016. *Einrichtung des Krieges-Wesens für die Preussische Infanterie zu Friedens-Zeiten (1773), bearb. u. eingl. von Martin Winter*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Sivilich D. M. 2007. What the Musset Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey. In: D. Scott, L. Babits, Ch. Haecker (eds.), *Fields of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to Korean War* vol. 1. *Searching for War in the Ancient and Early Modern World*. Westport: Praeger, 84–101.
- Stachowiak P. 2017. Bitwa pod Kijami (23 lipca 1759): z badań nad zapomnianą batalią. W: W. Borkowski, W. Brzeziński, J. Wysocki (red.), *Konserwacja zapobiegawcza środowiska 5, Dziedzictwo militarne (= Archaeologica Hereditas: Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 9)*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Standard Catalog 2016. T. Michael (ed.), *Standard Catalog of World Coins 1701–1800*. Iola: Krause Publications.
- Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziaja W. 2018. Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data. *Geographia Polonica* 91 (2), 143–170.
- Szultka Z. 1999. Pomorze brandenbursko-pruskie. W: J. M. Piskorski (red.), *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*. Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 167–217.
- Thadden G. R. 1783. Tagenbuch des Generalmaj(or) George Reinhold von Thadden, vom Jan(uar) 1761. bis zum Jan(uar) 1762. In: *Sammlung ungedruckter Nachrichten, so Geschichte der Feldzüge der Preussen von 1740 bis 1779 erläutern*, hrsg. von Gottlob Naumann, vol. 3. Dresden, 46–112.

Tielcke J. G. 1784. *Beiträge zur Kriegskunst und Geschichte des Kriegs von 1756 bis 1763*, vol. 5. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen v. Trattnern, kaiserl. königl. Hofbuchdrucker und Buchhändler.

Whitehead R. 1996. *Buckles 1250–1800*. Witham: Greenlight Publishing.

Wrzosek J. 2017. Historyczne pole bitwy jako stanowisko archeologiczne. Wybrane problemy. *Ochrona Zabytków* 271 (2), 79–98.

Summary

TOMASZ KARPIŃSKI, ANNA NIERYCHLEWSKA, JAKUB WRZOSEK

Graves of Prussian soldiers from the Seven Years' War in the light of archaeological research of sites 31 and 33 in Budzistowo, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship

The archaeological research was carried out at sites 31 and 33 in Budzistowo, Kołobrzeg Commune, Zachodniopomorskie Voivodeship, in connection with the construction of the S6 expressway. The works were carried out in July and August 2017.

The survey covered the area of 147.75 ares at site 31 and 135 ares at site 33, which gives a total of 282.75 ares. The total of 923 features were discovered (383 - Budzistowo 31 and 540 - Budzistowo 33). Those were the relics of settlements from the Roman iron age, late Middle Ages and modern period (20th century). Relics of human military activity were also discovered at the sites, which can be linked to the siege of Kołobrzeg by the Russian troops in 1761, as part of the Seven Years' War (1756-1763). It is these remains that are the topic of this article.

2 mass graves were discovered at site 33 in Budzistowo. They were situated in the southern part of the site. The distance between them amounted to approx. 5 m. The dimensions of the first grave (feature 396) were 306 × 276 cm. In the grave, three skeletons laid side by side were unearthed. They were marked by large letters from A to C, positioned along the north-east - south-west axis and their heads were pointing to the north-east.

The fallen soldiers were men aged 30-35 (A), 35-40 (B) and 40-50 (C). It was established that the soldier C died as a result of a shot in his left arm. Only two buttons from the Prussian army uniform were found in the grave.

In the second grave (feature 397), the size of 382 × 242 cm, six fallen soldiers were buried (marked by letters A-F).

The fallen soldiers were men aged 17-20 (A), 25-35 (B), 19-33 (C), 16-18 (D), 18-20 (E) and 25-30 (F). Two skeletons bore marks that could indicate the cause of death. Those were the wounds resulting from hand-to-hand combat.

The fallen soldiers, except for person C, were robbed of personal belongings and larger parts of their uniforms and equipment before burial, which is indicated by scarce buttons as well as lack of leather (e.g. fragments of belts, boots) and metal objects (e.g. buckles). Shreds of a uniform together with buttons as well as an fire striker and two gunflints were found only with person C.

In total, 62 buttons, 3 hooks and eyes, 24 fragments of material, 2 gunflints and an fire striker were found in the two graves.

Within the area of both sites, apart from the graves, 24 buttons, 40 lead bullets, 5 cannon-balls, 2 coins, 2 lead fillings, 6 buckles as well as infantry bayonet and sabre sheaths were found.

The surveyed area was not the site of fighting, but rather its hinterland. This is evidenced by the small number of finds and the absence of distinctive lead bullets with marks indicating the firing. Rather, these finds can be regarded as lost artifacts. In the area of site 31 they occur in small numbers, while in site 33 they are rather concentrated in the northern part (Fig. 2; 4).

Without doubt, the most valuable discovery are the graves of fallen soldiers. Prussian soldiers fallen in the battle for the Green Sconce (Grüne Schanze) in September 1761 were buried there. They probably died in the lazarette as a result of their wounds and were buried in two graves. The graves are about 5 m apart and there is no stratigraphic relationship between them, indicating that the burials were carried out some time apart.